

EL REFUGI ANTIAERI DE LES ESCOLES

Juli Ochoa

TESTIMONI D'UN TERRIBLE PASSAT

Si algun cop ens trobem en ple nucli urbà de Sant Just Desvern i ens animem a fer una visita a l'esplèndid equipament educatiu municipal de les Escoles, tot just entrats en el recinte podrem observar que en el paviment hi ha dibuixada una clara ziga-zaga doble que ens condueix fins a una trapa de registre rodona que està situada al terra.

1 – Una doble ziga-zaga al terra del recinte de les Escoles ens recorda l'existència del refugi (Fotografia Juli Ochoa).

Aquesta ziga-zaga ens ve a recordar a tots que a cosa d'una desena de metres més avall del nivell en el qual ens trobem, i seguint el mateix traçat que ens està marcant, encara es conserva, i en un estat prou bo, un singular testimoni del que va ser un tràgic episodi de la nostra història recent i que encara es manté ben viu en la memòria col·lectiva.

Ens estem referint, és clar, a la Guerra Civil de 1936-1939, i el magnífic testimoni d'aquella conflagració que hi ha sota dels nostres peus no és cap altre que el Refugi Antiaeri de les Escoles, monumental record, rescatat de l'oblit, d'una gesta gairebé èpica que van protagonitzar els nostres pares i avis: La ferma resistència a una agressió d'una magnitud sense precedents i sota unes circumstàncies desfavorables i realment aterridores, les quals cal esperar que no es tornin a repetir mai més.

L'AMENAÇA DE LES BOMBES

El 13 de febrer de 1937, Barcelona, que des de l'aixafament de la sublevació feixista del juliol anterior i fins a aquell moment havia estat una tranquil·la ciutat de rereguarda, va ser atacada pel vaixell italià "Eugenio di Savoia"[1].

Tot i que durant molt temps s'ha dit que l'objectiu d'aquell canoneig havia estat la fàbrica Elizalde, indústria de guerra que fabricava, entre d'altres coses, motors d'avió, i que no fou afectada pels projectils enemics, investigacions posteriors han permès localitzar un informe secret emès pel propi almirall Vittorio Tur, que havia dirigit

[1] Durant molt temps, i encara avui, molta gent ha cregut equivocadament que aquell atac havia estat realitzat pel creuer espanyol "Canarias", vaixell ensenya dels militars sollevats.

aquella operació d'atac, en el que es deixa ben clar que el seu objectiu no havia estat aquella fàbrica en qüestió, sinó el centre urbà de Barcelona[2].

L'agressió, que va causar 18 morts i altres tants ferits, va ser la causa d'un terrible efecte: a partir d'aquell moment, els barcelonins, i amb ells la resta de la rereguarda republicana, van passar a ser conscients de la seva indefensió davant d'un enemic que havia adoptat com a tàctica la "Guerra Total", en la que la indefensa població civil esdevenia també un objectiu bèl·lic de primer ordre, tal com preconitzava el general Francesco Pricolo, que poc més tard passaria a ser el cap de segona esquadra aèria italiana:

2 – *Bombes italianes caient sobre Barcelona. (Autor desconegut. Col·lecció particular).*

"Cal sembrar el terror immediatament entre la població adversària, destruint, una per una, les ciutats, els centres, les fonts de vida, per sotmetre'ls a un irresistible malson que els obligui a rendir-se."[3]

A aquesta primera acció ofensiva naval seguirien, a partir del 16 de març de 1937, data en que va tenir lloc el primer dels atacs aeris sobre Barcelona, un total de 194 agressions d'aquesta mateixa índole, que arribarien a causar l'esfereïdora llista dels més de 2.700 morts i 7.000 ferits que es produirien, només a Barcelona, en el decurs d'aquella guerra; quantitat a afegir a la resta de víctimes causades arreu pels bombardeigs.

Només un d'aquests 194 atacs aeris de que fou víctima la ciutat de Barcelona durant la guerra civil el van dur a terme avions espanyols; tots els altres bombardeigs van ser obra de les dues principals potències estrangeres que donaven suport al bàndol colpista.

---

[2] CONTEL I RUIZ, Josep Ma.: *Gràcia, temps de bombes, temps de refugis.* Taller d'Història de Gràcia. Barcelona, 2008. PP. 57-62.

[3] PRICOLO, Francesco: *Impiego dell'aviazione legionaria* (fragment), recollit per HEIBERG, Morten: *Nuove considerazioni sulla guerra di Spagna: la storia segreta dell'intervento militare italiano.* Dins *Pensiero e azioni totalitaria tra le due guerre mondiali.* Atti del Seminario Internationale di Orte del 5 febbraio 2000. Centro Falisco di Studi Storici.Orte-Civita Castellana, 2000. PP. 50-51

Els alemanys de la Legió Còndor n'efectuaren 80, la meitat d'ells, espaiats al llarg del conflicte, els realitzaren principalment des de la base mallorquina de Pollença, emprant hidroavions Heinkel He-59. Els altres 40 atacs dels alemanys van tenir lloc el gener de 1939, durant els dies immediatament anteriors a l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes.

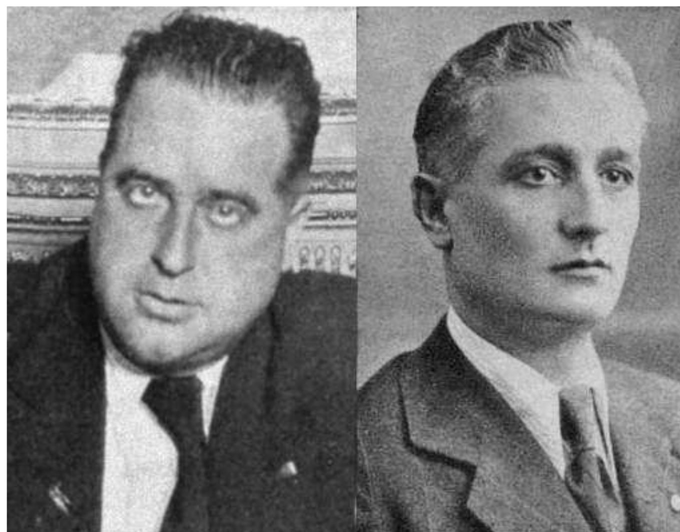
Els restants bombardeigs sobre la Ciutat Comtal, un total de 113 al llarg de tot el conflicte, foren obra dels avions italians Savoia-Marchetti SM-81 i Savoia-Marchetti SM-79 de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari*, amb base als aeròdroms mallorquins de Son Sant Joan i Son Bonet.

Tres dies després de la primera de les incursions aèries enemigues sobre Barcelona, a La Vanguardia del 20 de març, ja apareixia un article que sota el títol de "*La Construcción de Refugios*", deia:

> *"... la guerra ha acabado por despertarnos de ese sueño de retaguardia que consistia en creernos, aproximadamente, gentes al margen del conflicto* [...] *Los aviones fascistas han aprendido el camino de nuestra ciudad, y sus visitas es de esperar que menudeen* [...] *La defensa pasiva de una ciudad como la nuestra no puede consistir exclusivamente en dar un puñado de instrucciones, siempre útiles, y en advertir la existencia del peligro.* [...] *Es imprescindible preverlo todo. Y con la construcción de un puñado de refugios en lugares estratégicos habremos dado un paso definitivo para llevar al ánimo de nuestros conciudadanos la seguridad que necesitan."*

PRIMERES ESTRUCTURES DEFENSIVES

Després de la terrible convulsió soferta durant els Fets de Maig de 1937, el president Lluís Companys va remodelar el seu govern i va col·locar el fins llavors alcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer, a la Conselleria de Cultura, essent substituït en el seu comès per Hilari Salvadó i Castell, també militant d'Esquerra Republicana de Catalunya, el qual, després d'actuar un temps com a alcalde en funcions, acabaria prenent possessió definitiva del càrrec el dia 17 de juliol de 1937.

3 – Hilari Salvadó (esquerra) i Manuel Muñoz (dreta), autèntics impulsors de la defensa passiva barcelonina.

Durant el seu mandat al front del consistori barceloní, Hilari Salvadó va comptar al front de la Comissió d'Urbanització i Obres de l'ajuntament, com també ho havia fet el seu predecessor, amb el valuós suport del conseller regidor cenetista Manuel Muñoz Díez, el qual ja havia creat feia un temps en el si de l'esmentada comissió un Servei de Defensa Passiva Antiaèria.

Simultàniament, existien altres tres organismes afins que també funcionaven: A la Conselleria de Treball de la Generalitat hi havia un servei de Treball Voluntari aplicat a les diverses necessitats específiques que la guerra havia creat, en el Consell de Sanitat de Guerra operava un servei de Defensa Passiva i Serveis Z especialitzat en la defensa anti-gasos, i en el Comitè Pro-Exèrcit Popular una Secretaria de Defensa Passiva.

Conscients de la necessitat de coordinar i unificar aquestes iniciatives diverses per tal de guanyar efectivitat i evitar inútils duplicitats d'esforços, va sorgir la idea de crear un organisme unificat que se'n fes càrrec.

LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA DE CATALUNYA

I és així com el 13 de juny de 1937, el Diari Oficial de la Generalitat publicava un decret de data 9 de juny pel qual era creada la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, depenent en un primer moment de la Conselleria de Treball, que presidia Rafael Vidiella i Franch, membre del Partit Socialista Unificat de Catalunya.

4 – Emblema distintiu de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (Arxiu Nacional de Catalunya)

L'article tercer d'aquell decret deixava ben clar quin hauria de ser el comès d'aquella junta que es creava:

"La Junta de Defensa Passiva de Catalunya tindrà per missió prendre totes les mesures encaminades a la protecció de la població civil contra tot possible atac aeroquímic, aeri o marítim, auxiliar-la en tots aquests casos, disposant la construcció de tots els refugis que s'estimin necessaris, la continuació dels començats que siguin útils, llur conservació i llur vigilància."

Així doncs, veiem que la construcció organitzada de refugis constituiria una de les principals tasques assumides per la Junta, tot i que es reconeixia que la iniciativa privada ja ho havia estat fent des dels primers bombardejos.

Cosa d'una setmana més tard, el 21 de juny, va tenir lloc el nomenament de les persones que havien de formar part de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya.

Per part de la Generalitat, i en representació de les formes organitzatives prèvies que ja hi havia en el si d'alguns dels seus departaments, s'hi van integrar:

- Rossend Cabré i Pallàs, militant del Partit Socialista Unificat de Catalunya, com a representant del Servei de Treball Voluntari del Departament de Treball.
- Santiago Pons i Queralt per Defensa Passiva.
- El doctor Joan Cros i Forner pels Serveis Z del Consell de Sanitat de Guerra. Poc temps més tard, el 3 de setembre, el Dr. Cros seria rellevat en el seu càrrec pel també doctor Lluís Revilla i Martos.
- L'enginyer Florenci Tor i Camprubí, d'Estat Català, per la Secretaria de Defensa Passiva del Comitè Pro Exèrcit Popular.

Els principals partits polítics i sindicats també hi van aportar els seus representants. Així, també van entrar a formar part de la Junta:

- Antoni Escofet i Marcè per part d'Esquerra Republicana de Catalunya.
- Magí Cabruja i Martra per la Confederació Nacional del Treball.
- Joan Vilar i Vitòria per la Unió General de Treballadors.

5 – La seu de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, situada en els Jardinets de Gràcia.

El 31 de juliol següent es va ampliar la seva composició, incorporant-se altres tres membres:

- Manuel Muñoz Díez, de la Confederació Nacional del Treball, en representació de l'Ajuntament de Barcelona, del qual era conseller regidor d'Urbanització i Obres Públiques.
- L'advocat Joaquim Dardalló i Altés, d'Esquerra Republicana de Catalunya, per part del Departament de Governació i Assistència Social.
- Artur Cussó i Arnal, del Partit Socialista Unificat de Catalunya, pel Departament de Treball i Obres Públiques.

En un possible intent de que aquesta interessant iniciativa catalana no quedés al marge del control central, el govern de la República va decidir assumir-la, i en tal sentit va publicar a la Gaceta del 29 de juny un decret del ministre de Defensa Nacional, Indalecio Prieto, datat el dia anterior, en el que feia obligatòria l'organització de la defensa passiva contra atacs aeris a tot el territori nacional i donava directrius per a la seva organització i coordinació.

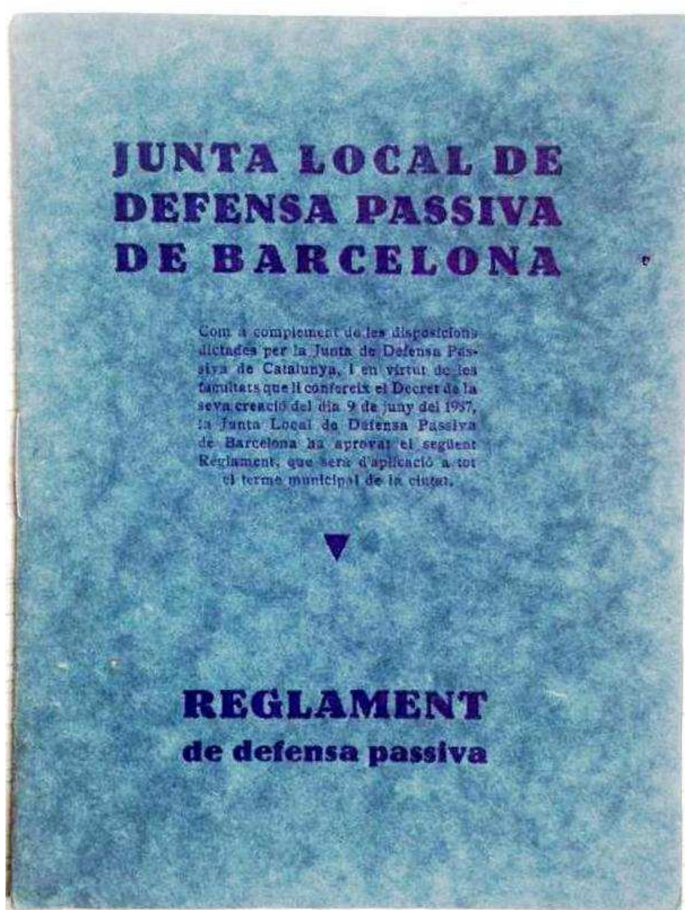
El punt primer de l'article cinquè d'aquell decret estatal ja feia esment d'una manera prou clara de quina seria la principal dificultat que haurien d'afrontar les futures juntes de defensa passiva locals per poder tirar endavant els seus projectes:

> *"Los gastos inherentes a la preparación y realización de la Defensa Pasiva deben ser soportados por los beneficiarios de esta Defensa."*

LES JUNTES DE DEFENSA PASSIVA LOCALS

Atès que no era només la ciutat de Barcelona l'objectiu de les agressions aèries enemigues, la següent actuació del govern de la Generalitat en aquest sentit fou la creació de juntes locals a totes les poblacions catalanes, a les quals la Junta de Defensa Passiva de Catalunya aniria encomanant progressivament tasques de recaptació econòmica, avís i alarma en cas de bombardeig i formació de fortificacions i refugis amb mà d'obra civil. El 17 d'agost de 1937 el Diari Oficial de la Generalitat publicava un decret del dia 11 en el que s'estipulava que calia constituir juntes de Defensa Passiva locals i de vegueria on les necessitats així ho aconsellessin. Pel que fa a l'estructura que havien de tenir les juntes de Defensa Passiva locals, l'article 2n del decret establia que:

"Les Juntes de Defensa Passiva Locals es constituiran, en el termini de vuit dies d'aparegut aquest Decret i per convocatòria dels Alcaldes amb la composició següent:
L'Alcalde o un seu Delegat.
El Cap Militar o un Delegat per ell.
El Cap d'Ordre Públic o un

6 – Reglament editat per la Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona (Col·lecció particular).

Delegat per ell.
Arquitecte o Enginyer Municipal o un Delegat d'aquests serveis.
El Metge Municipal o Delegat d'aquests serveis per la Direcció General de Sanitat.
Un representant dels organismes UGT, CNT, ERC i
Un Secretari nomenat per l'Ajuntament.."

UNA PRIMERA INICIATIVA PARTICULAR A SANT JUST

El termini que es donava per a constituir aquestes juntes locals va finir el 25 d'agost de 1937 sense que a Sant Just Desvern se n'hagués constituït cap. No obstant això, l'Ajuntament ja venia assumint algunes de les tasques que els hi serien pròpies, entre elles la supervisió i control de les iniciatives de caràcter particular que ja s'estaven començant a donar, com és el cas d'alguns refugis privats que ja s'havien començat a fer.

7 – L'arquitecte municipal de Sant Just Desvern, Josep Alemany i Juvé (Museu Torre Balldovina, Arxiu d'Imatges).

Ens ho confirma l'existència d'un document del 2 de setembre en el qual l'arquitecte municipal Josep Alemany i Juvé, que esdevindria membre de la junta per raó del seu càrrec, seguint fil per randa les directrius de l'article tercer del decret del 9 de juny, condiciona a un col·lectiu particular l'autorització per a la construcció d'un refugi antiaeri al fet de que se segueixin unes determinades normes mínimes[4].

"Informe de l'arquitecte municipal

El que subscriu, Arquitecte Municipal d'aquesta població, vista la instància presentada per un grup de veïns sol·licitant l'autorització corresponent per tal de procedir a la construcció d'un refugi

OPINA: Que pot concedir-se el permís sol·licitat, mitjançant les següents condicions:

1a.- No es deixarà utilitzar dit refugi sense l'informe favorable del facultatiu que subscriu, efectuant aquest les visites necessàries en el transcurs de la seva execució a fin de què tinguin les garanties de seguretat i probabilitats d'èxit en cas d'haver de cumplir la funció pel qual va destinat.

[4] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 2 de setembre de 1937.

2a.- El refugi haurà de construir-se sense perjudici de tercer.

4rt.- El responsable del refugi haurà de presentar una relació dels individus que en cas de perill, pensin utilitzar el refugi referit, a fi de poder judicar si té la suficient capacitat per tal de què puguin aixoplugar-se en el mateix el nombre d'individus que s'indiqui.

5è.- Posteriorment es dictaran altres disposicions per la utilització i construcció de refugis en la nostra localitat.

S. Just Desvern, 2 de setembre del 1937.
L'Arquitecte Municipal".

ALTRES REFUGIS QUE ES VAN BASTIR A SANT JUST

Aquesta iniciativa particular santjustenca no era única. Per tot arreu anaven proliferant grups més o menys organitzats de veïns que, ansiosos de disposar d'un medi de defensa que els protegís dels temuts atacs aeris, i molts cops amb més bona voluntat que no pas una raonable base tècnica, havien emprès la lloable tasca de construir refugis.

A Sant Just, al igual que en moltes altres poblacions susceptibles de ser víctimes dels bombardejos, algunes famílies van condicionar i ampliar els soterranis ja existents a les seves cases per tal de protegir-se. D'aquelles grutes o fresqueres eixamplades fins a transformar-les en refugis, encara en queden alguns exemples, entre ells:

- El de l'hostal de la carretera, al capdavall del carrer Bonavista, consistent en una sala de planta quadrangular amb possible accés des de la casa. Aquest refugi donava també a les galeries d'un possible ramal de la mina Vidal que davallava paral·lel a l'esmentat carrer.[5]

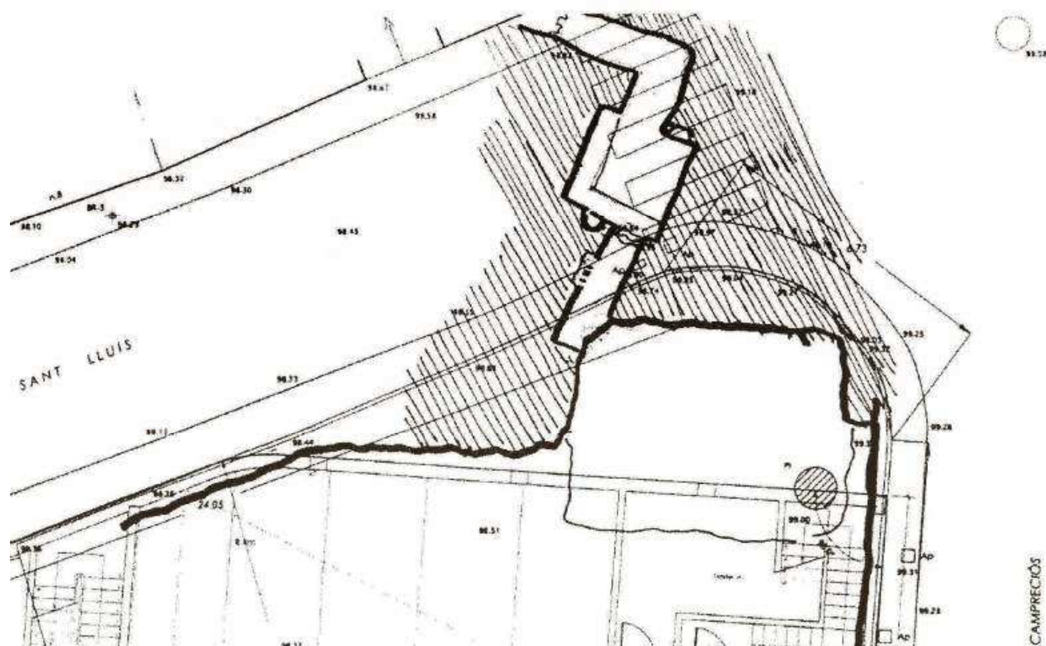
- El del passatge Sant Lluís a tocar de la plaça Campreciós, entre can Tubella i la masia de can Campreciós, amb la que probablement estaria vinculat. També quadrangular i amb l'aspecte d'haver estat excavat tot ampliant una possible fresquera preexistent.[6]

- El de la casa del Senyor Lluís, situat a la confluència del carrer del Raval amb el de la Creu, en una casa senyorial d'estiueig, propietat de Lluís Soler de Morell, en la que llavors estava situat el post dels Mossos d'Esquadra. Hi ha constància de que va ser construït l'any 1938 tot ampliant la bodega de la casa, a la que se li va obrir una nova sortida que donava a l'eixida posterior.

---

[5] Localitzat fa uns quants anys pels espeleòlegs del GERP durant els treballs de preparació del llibre sobre les mines d'aigua de Sant Just Desvern. Es conserva una fotografia del seu interior.

[6] Aparegut l'any 2005 amb motiu de les obres de construcció d'un edifici d'habitatges proper, quan s'intentava emplaçar una grua en aquell punt. Comunicació feta per Pere Orriols Tubella, arran de la seva descoberta.

8 - Planta del refugi del passatge Sant Lluís, segons la topografia feta per l'arquitecte santjustenc German Català Torras.

- El de can Grifoll, que estava al darrera del Casino dels Senyors, en els terrenys situats entre el passatge Major i el carrer de l'Electricitat. Ben mirat, era el mateix celler de la casa, i presentava una recolzada com la major part d'aquestes construccions. Es tractava d'un refugi particular poc conegut que va arribar a acollir vàries famílies.

- El de la família Campreciós, també fet eixamplant la gruta o fresquera, a l'estil dels anteriors.

Altres d'aquests refugis es van construir de nou en nou, expressament. Alguns exemples són :

- El de can Madriguera, situat en la mansió familiar del doctor Josep Sánchez Llistosella, a la finca situada a la cantonada dels carrers Bonavista i Electricitat. Era un refugi de dimensions considerables, potser equiparable en capacitat al de les Escoles, i va ser regularment utilitzat pels veïns dels pisos Madriguera, així com per la plantilla de l'hospital de sang que durant un temps va funcionar a can Madriguera. Consistia en una galeria subterrània que anava des de la casa fins travessar el carrer de l'Ateneu.

- El que, almenys, es va començar a fer a la casa de Francesc Anguera, antic redactor de la revista gràfica setmanal *Crónica* i administrador del SIM (Servei de Intel·ligència Militar). D'ell ens dóna notícia *La Vanguardia Española* en un article del 2 de febrer de 1939, en el qual es fa referència a un antic requetè detingut per quintacolumnista i condemnat a treballs forçats, tot informant que, entre altres destinacions diverses, aquell subjecte va ser enviat a Sant Just Desvern per tal de participar en la construcció d'aquest refugi, del qual ens diu

que no es va arribar a acabar per causa de l'imminent entrada de les forces enemigues.[7]

- Hi ha constància testimonial de l'existència d'un altre refugi que es va bastir al subsòl d'una casa del carrer Bonavista, entre el Mercat i el carrer de la Creu, a la banda de muntanya. Sembla ser que també es tractava d'un refugi particular.

A banda dels anteriors, construïts expressament o aprofitant excavacions prèvies, també es van utilitzar altres estructures que es podien caracteritzar com "de fortuna", les quals van arribar a funcionar amb major o menor èxit. Les principals van ser:

- El Pou de les Ànimes del carrer Bonavista. Situat al pati exterior adosat a la façana posterior de l'església parroquial, entre el campanar i el flanc oriental del temple, pràcticament a tocar de les galeries de la mina Vidal, encara que sense cap enllaç directe amb elles[8]. Segons Mn. Antonino Tenas, "…*així era nomenada l'androna i vall enfondida pel rector Mn. Josep Massana, per tal d'apartar les terres i així treure humitats de la paret del cantó de llevant de la nostra església*" [9]. Molts encara l'anomenen "*La Mina de la Rectoria*", i recorden haver-s'hi amagat durant la guerra, especialment el darrer dia, tal com més endavant veurem.

9 - Jardinet lateral de l'església parroquial, en el lloc on es trobava el Pou de les Ànimes. Fotografia: Col·lecció Juli Ochoa.

[7] *La Vanguardia Española,* del 2 de febrer de 1939. P. 8.

[8] Quan, ja fa uns quants anys, els membres del grup espeleològic GERP vàrem explorar aquell sector de la mina Vidal, no hi vam trobar cap possible enllaç, tot i que ho esperàvem.

[9] TENAS I ALIBÉS, Mn. Antonino: *Notes històriques del poble i parròquia de Sant Just Desvern*. Fidel R. Ferran, editor. Barcelona, 1947. P. 190.

- Les galeries inferiors de servei de la fàbrica de ciment *"La Auxiliar de la Construcción"*, les quals presentaven unes boques d'accés obertes en els marges del torrent del Pont Reixat, prop de la via del trenet que, per Sant Joan Despí, anava a Cornellà. Van ser utilitzades majoritàriament per les famílies dels encarregats, tècnics i càrrecs directius de la cimentera que hi vivien a tocar, en el bloc conegut pel nom de *"Pisos de la Sanson"*.

- Les mines d'aigua. Diversos sectors d'aquesta xarxa subterrània van ser utilitzats ocasionalment, malgrat les seves incòmodes dimensions. Hi ha constància de que es van utilitzar circumstancialment com a refugi entrant per la trapa rodona de la Torre Carola, que permetia accedir al sector de la mina de la Torreblanca situat entre l'església i el mercat, així com també en sectors de la mina Vidal propers a la masia de can Cortès (possiblement per les boques de registre situades a les immediacions de la Baixada del Mas).

10 – Registre d'entrada de la mina Vidal, a l'alçada de la Baixada del Mas. Segons diversos testimonis, les mines d'aigua locals van ser utilitzades circumstancialment com a refugis. Fotografia: Col·lecció Juli Ochoa.

Fins i tot, moltes famílies que no tenien cap d'aquests refugis al seu abast, en cas d'alarma i tot seguint les directives que donava la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, procedien a posar-se sota la taula del menjador i cobrir-la amb els matalassos que hi havia a casa, en la confiança de que això els protegiria. També va ser habitual, entre aquells que tenien horts o camps de conreu a la vora de casa, el fugir-hi i situar-se sota els arbres o, simplement, estirar-se a terra.

LA NECESSITAT DE COORDINAR I HOMOGENEÏTZAR TOTES LES INICIATIVES

Aquella primera iniciativa particular santjustenca detectada, com acabem de veure, no va ser única. Per tot arreu anaven proliferant grups més o menys organitzats de veïns que, ansiosos de disposar d'un medi de defensa que els protegís contra els temuts atacs aeris, i molts cops amb més bona voluntat que no pas una raonable base tècnica, havien emprès la lloable tasca de construir refugis.

Atesa la poca efectivitat que es podia endevinar en moltes d'aquestes defenses que s'iniciaven, i per tal de potenciar l'acció de les recentment creades juntes de defensa passiva locals, fàcilment controlables des de la Junta de Defensa Passiva central, aquesta es va pronunciar al respecte en un comunicat àmpliament difós, del qual se'n feu ressò la premsa del moment:

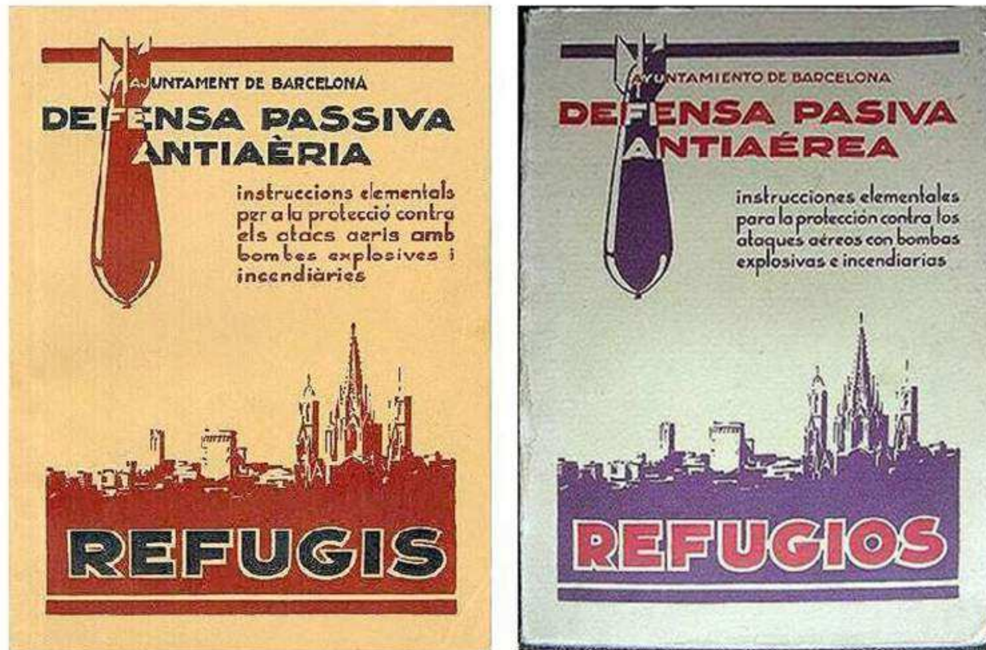
> *"La construcción de refugios.*
>
> *Esta Junta no puede por menos que admirar la iniciativa de algunos ciudadanos de diferentes barriadas y pueblos de Cataluña, en cuanto se refiere a la construcción de refugios y abrigos contra los bombardeos, y recomienda a todos en general, presten su ayuda a estas iniciativas, colaborando de una manera directa en obra tan humanitaria y conveniente en las actuales circunstancias.*
>
> *Ningún ciudadano debe mirar impasible o indiferente los proyectos o trabajos que en barriadas o pueblos determinados, se están llevando a cabo por vecinos, que expontáneamente se organizan para construir un refugio en su respectiva barriada, cuando después en momentos de peligro, procurarán aprovechar aquello que los demás hicieron.*
>
> *Hemos de comprender que estos trabajos se realizan en beneficio de toda la población civil, y que todos por igual debemos prestar nuestra colaboración y ayuda más eficaz y entusiasta para llevarlos a efecto.*
>
> *La Junta de Defensa Pasiva de Cataluña al mismo timpo que ruega a todos los ciudadanos en general su apoyo moral y material a estas loables iniciativas, advierte que deben de ponerse en contacto para realizarlas, con las Juntas de Defensa Pasiva Locales respectivas, con el fin de que éstas puedan dar las orientaciones técnicas y el apoyo necesario".*[10]

CONSTRUCCIÓ I UTILITZACIÓ DE REFUGIS. PAUTES

L'estiu de 1937, i per iniciativa d'Hilari Salvadó i Manuel Muñoz, veritables impulsors i dinamitzadors de la construcció dels refugis antiaeris de l'àrea barcelonina, l'ajuntament de Barcelona havia editat un llibret sense data que duia el títol de "Defensa antiaèria. Refugis. Instruccions elementals per a la protecció contra els atacs aeris amb

[10] La Vanguardia, del 29 de setembre de 1937. P. 3.

bombes explosives o incendiàries", primer dels treballs orientatius que es van fer sobre la construcció de refugis, i en el que s'establien moltes de les bases que després serien normatives.

11 – El llibre editat l'any 1937 per l'Ajuntament de Barcelona per iniciativa d'Hilari Salvadó i Manuel Muñoz, en les seves versions catalana i castellana. Col·lecció particular.

Cap a la tardor d'aquell any, la Junta de Defensa Passiva de Catalunya va publicar un llibret que tampoc estava datat i que duia per títol "Normes generals i instruccions tècniques", l'objectiu del qual era unificar els criteris a seguir en el seu comès per les diferents juntes locals i de vegueria. El sumari d'aquesta interessant publicació constava dels següents apartats:

- Funcions de les Juntes
- Protecció contra bombes explosives
- Defensa contra bombes incendiàries
- Protecció contra productes tòxics
- Disposicions sanitàries
- Reglament d'ordre interior de refugis

Pel seu interès pel que fa a donar-nos una idea de quin hauria de ser el funcionament del refugi que més endavant es construiria a Sant Just, transcrivim a continuació aquest darrer punt del sumari:

> *"Reglament d'ordre interior de refugis*
>
> *Disposicions de caràcter general*
>
> *Art. 1er,- En cada refugi hi haurà un Delegat Responsable del mateix, qui cuidarà de mantenir-lo en les degudes condicions de neteja i higiene com*

igualment cuidarà de que tots els utensilis i demés que en el mateix existeixin, estiguin recollits i classificats ocupant l'espai més petit possible.

Art. 2on.- Cuidarà així mateix que els elements indispensables del refugi, lliteres, botiquí, aigua potable, llum, dipòsits de sorra, eines de salvament, etc., estiguin sempre en les condicions degudes per la seva immediata utilització en cas de necessitat.

Art. 3er.- En les entrades dels refugis estarà exposat un croquis del mateix amb indicació del nombre de persones que hi caben, cubicació i emplaçament dels diferents serveis del refugi, vàter, urinari, botiquí, etc.

Art. 4rt.- El responsable del refugi cuidarà d'observar i fer acomplir, com a autoritat que és en el compliment de la seva missió, totes les disposicions que s'esmenten en el reglament interior de refugis, denunciant a les Autoritats aquells que contravinguin aquestes.

Art. 5è.- El responsable del refugi no permetrà, sota cap concepte, la sortida del personal refugiat en aquell, sense assegurar-se prèviament de que ha sigut acabada l'alarma.

Disposicions de règim interior

Art. 1er.- L'entrada al refugi es farà amb la màxima serenitat i sense precipitació de cap classe per evitar els possibles accidents que d'aquesta falta es puguin desprendre.

Art. 2on.- Queda absolutament prohibit estacionar-se, sota cap concepte, a les entrades de les escales i galeries.

Art. 3er.- Per rigorós torn, s'habilitaran primer els finals de totes les galeries, seguint en ordre successiu, procurant d'aquesta forma que les entrades quedin sempre lliures.

Art. 4rt.- Els seients que hi hagi en els refugis seran ocupats amb preferència per malalts, vells, dones i infants.

Art. 5è.- Queda terminantment prohibit estirar-se i dormir en els seients, com així mateix romandre en peu mentre hi hagi lloc per ocupar en aquells.

Art. 6è.- Queda prohibit passejar-se i circular per l'interior del refugi a les persones que no estiguin al servei del mateix, com igualment queda terminantment prohibit fumar i encendre llums de cap classe.

Art. 7è.- Queda terminantment prohibit entrar al refugi amb objectes i paquets voluminosos (excepte el més indispensable com aliments i abrics). Queda rigorosament prohibit portar animals de cap espècie.

Art. 8è.- A excepció dels agents de l'Autoritat, queda terminantment prohibit entrar al refugi portant armes.

Art. 9è.- Queda absolutament prohibida la sortida del refugi mentre duri l'alarma, i al final de la mateixa, el responsable del refugi és l'únic autoritzat per donar l'ordre de sortida.

Art. 10è.- Es procurarà enraonar en veu baixa, evitant els crits excessius, quedant tots obligats a guardar les disposicions anteriors com igualment d'ajudar i cooperar en el compliment de les mateixes.

Art. 11è.- Amb normalitat, queda prohibida l'entrada als refugis a tota persona que no vagi degudament autoritzada".

L'ETERN PROBLEMA DEL FINANÇAMENT

Tots els projectes de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, així com els de les juntes locals i de vegueria que aquesta coordinava, precisaven de fons que els permetessin poder-los tirar endavant, i aquests fons calia obtenir-los d'allà on fos. El conseller de Treball i Obres Públiques de la Generalitat, Rafael Vidiella i Franch, feia a mitjans de novembre aquestes declaracions als periodistes de La Vanguardia:

12 – Rafael Vidiella i Franch, conseller de Treball i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.

"He regresado de Valencia -les dijo- donde estuve con objeto de visitar al Presidente del Gobierno, Doctor Negrín, quien ha puesto a disposición de mi departamento un crecido crédito para destinarlo a la construcción de refugios en Cataluña, y a fin de contribuir a la humanitaria labor que está realizando la Junta de Defensa Pasiva".[11]

Per unes declaracions de Magí Cabruja i Martra, president d'aquesta junta, fetes el març de l'any següent, sabem que la tal subvenció es va traduir en només 10 milions de pessetes, dels quals s'aplicarien en principi sis a Barcelona ciutat i els altres quatre a la resta de Catalunya[12], quantitat irrisòria si la comparem amb els seixanta milions que es van destinar a València, seu del govern republicà.[13]

[11] La Vanguardia, del 16 d'octubre de 1937. P. 1.

[12] VILLARROYA I FONT, Joan: *Els bombardeigs de Barcelona durant la Guerra Civil (1936-1939).* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1999. P. 151. A l'hora de la veritat, però, es van acabar aplicat 7 milions a Barcelona i la resta a repartir entre altres poblacions, com més endavant veurem.

[13] Idem, edició prèvia. Barcelona, 1981. P. 138.

Tot i que va fer moltes coses innegablement positives, la Junta de Defensa Passiva de Catalunya hauria pogut fer moltes més d'haver disposat d'un recolzament econòmic suficient, cosa que mai va poder tenir.

> *"La mala situació econòmica arribava a uns límits insospitats, malgrat els esforços fets per trobar solucions. La JDPC es queixava de la manca de recursos, sobretot de la manca d'entrades regulars de diners per a poder ajudar les Juntes que en reclamaven d'arreu del país. Es feien festivals en pro de la DP, es venien segells, però tot plegat no arribava a cobrir les despeses, ni de bon tros".*[14]

Cal també tenir en compte que una part molt important dels escassos fons que manegaven s'anaven en sufragar les despeses de salvament i desenrunament causades pels bombardeigs.

En el Diari Oficial de la Generalitat del 14 de novembre es va publicar un decret del dia 10 pel qual es creava la Caixa de Crèdit Industrial i Comercial amb una aportació inicial de 25 milions de pessetes per part de la Generalitat, i l'aportació forçosa per part de totes les empreses col·lectivitzades del 50 % de totes les utilitats netes que obtinguin.

13 – Xec de la Caixa de Crèdit Industrial i Comercial, l'entitat financera creada per la Generalitat de Catalunya. Col·lecció particular.

Aquesta entitat, concebuda inicialment per a donar suport a les empreses col·lectivitzades, i en especial a les indústries de guerra, arribarà més endavant a tenir una gran importància en el finançament de les despeses que pugui suposar la construcció de refugis antiaeris.

[14] PUJADÓ I PUIGDOMÈNECH, Judit: *Oblits de rereguarda: Els refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939)* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1998. P. 68.

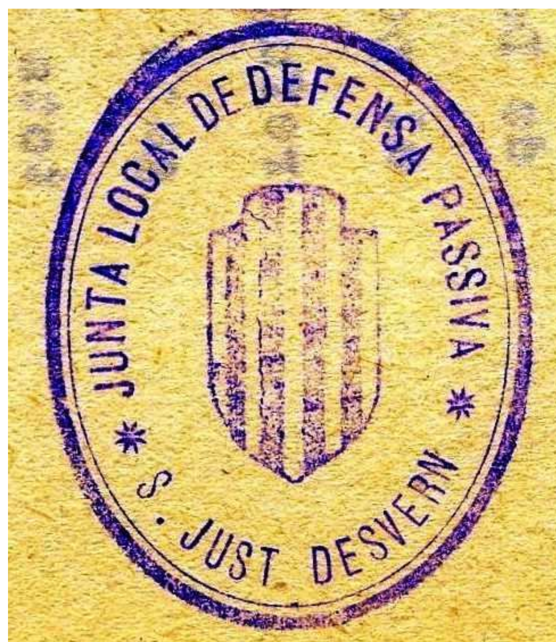
CONSTITUCIÓ DE LA JUNTA DE DEFENSA PASSIVA LOCAL DE SANT JUST DESVERN

Prenent el relleu als diversos canoneigs navals duts a terme fins llavors per l'enemic, cap a finals de juliol de 1937 l'aviació facciosa, i en especial els bombarders de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari* que operaven des de Mallorca, va començar la primera gran ofensiva aèria sobre Barcelona amb atacs tant sagnants com el del 25 de juliol, amb una vintena de morts, o el de l'1 d'octubre, amb més d'una cinquantena, per citar-ne només un parell dels més mortífers que es van enregistrar en aquella primera fase de l'assetjament aeri a la capital catalana. I encara, cap al desembre, aquesta ofensiva acabaria agafant, si cal, molta més embranzida.

Tot i que l'objectiu majoritari d'aquests atacs estava centrat en la ciutat de Barcelona, el seu progressiu increment i difusió cap a altres sectors va propiciar que en moltes de les localitats d'aquesta rodalia que encara no ho havien fet acabessin constituint-se també juntes locals de Defensa Passiva davant del perill de poder ser també, tard o d'hora, víctimes de les incursions aèries enemigues.

Tal és el cas de Sant Just Desvern. L'Acta Municipal del dia 4 de desembre recull l'acord pres pel consistori santjustenc per tal que es creï una d'aquestes juntes en el poble:

> *"Tal com disposa l'art. 1er. del Decret de la Presidència de data 11 d'agost s'acorda aconsellable en aquest poble per tal de protegir els nostres conciutadans contra tot atac aeri del feixisme la creació de la Junta de Defensa Pasiva a quin efecte l'Alcalde en la forma ordenada en dit Decret procedirà a la constitució de l'esmentada Junta".*[15]

14 – Segell de la Junta de Defensa Passiva de Sant Just Desvern, constituïda l'onze de desembre de 1937. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

Immediatament després d'haver pres aquesta decisió, l'Ajuntament es va adreçar per escrit als diferents partits i associacions susceptibles de formar part d'aquella junta per tal que designessin els seus representants, cosa que tots van fer. El sindicat U.G.T. nomenà, de primer, en Rafael Ferrer Rialp com a representant seu a la junta, i així ho va notificar a l'Alcaldia, però en el darrer moment aquest candidat va ser canviat per Jaume Pi Rius.

Una setmana després d'haver-se pres l'acord de convocatòria, va tenir lloc la constitució de la flamant Junta de Defensa Passiva de Sant Just Desvern. L'acta de constitució de la qual ens dóna detall de qui van ser els seus integrants:

---

[15] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Actes Municipals. Acta del 4 de desembre de 1937.

"Acta de Constitució de la Junta de Defensa Passiva Local.

A S. Just Desvern, als onze dies del mes de desembre de mil nou cents trenta set. Sota la Presidència del company Alcalde Alfred Arís Reynal, i infrascrit Secretari municipal compareixent els vocals que han de formar part de la Junta de Defensa Passiva d'aquesta localitat de conformitat al Decret de la Presidència de data 11 d'agost últim i que son els següents:

Company Josep Alemany Jové, Arquitecte municipal
" Antoni Ribalta Vilaplana, Metge titular municipal
" Josep Isern Boixedors, representant designat pel partit d'Esquerra Republicana de Catalunya
Company Jaume Pi Rius, representant del sindicat U.G.T.
I el company Josep Ferri Carbonell, representant del sindicat C.N.T.

Els quals com disposa l'article 2n constituiran la Junta de Defensa Pasiva.

Constituida dita Junta s'acordà de que es reuneixi en caràcter ordinari cada vegada que l'Alcalde cregui necessari.

I no essent altre l'objecte d'aquesta sessió, després de remetre còpia certificada de la present acta a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, signant-la tots els concorrents en mi el Secretari de que certifico".[16]

15 – Els tres elements més destacats de la Junta de Defensa Passiva de Sant Just Desvern: A l'esquerra, l'alcalde Alfred Arís i Reinal (Arxiu Històric de Sant Just Desvern) En el centre, l'arquitecte Josep Alemany i Juvé (Museu Torre Balldovina, Arxiu d'Imatges). A la dreta, el metge Antoni Ribalta i Vilaplana (Col·lecció Josefina Modolell).

Una còpia d'aquella acta va ser lliurada el 16 de desembre a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, la qual va acusar rebut l'endemà mateix en un escrit en el que el seu secretari general, Manuel Davó, amb la rigidesa de formes pròpia de tot funcionari metòdic, aprofitava per informar-los que hi mancaven papers (una segona còpia de

[16] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Expedients Municipals. Document s/n de l'11 de desembre de 1937.

l'acta i un pla pressupostat de les obres previstes), així com també els indicava que la nova junta creada pels santjustencs hauria de funcionar necessàriament d'acord amb unes determinades pautes normalitzades que els farien arribar.

Encara no havia acabat de constituir-se la junta santjustenca quan es va rebre ja un primer comunicat de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya en el que els ordenava mantenir un cert secretisme necessari i els hi deixava ben clar el seu paper d'únic canal possible de comunicació:

> *"...totes les Juntes Locals s'abstindran en absolut de facilitar dades referent a les obres de defensa passiva que en la seva respectiva localitat es venen efectuant sempre que aquestes dades demanades no siguin a través d'aquesta Junta de Defensa Passiva de Catalunya".*[17]

MIGRADESA DE RECURSOS. PROPOSTA D'ALTERNATIVES

La migradesa de recursos econòmics que en tot moment va caracteritzar el funcionament de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya feia pensar que el seu interès pels pressupostos de les possibles obres previstes per les juntes locals no anava gaire més lluny del mer control estadístic d'uns treballs que difícilment podrien subvenir.

Per aquest motiu, algunes juntes locals especialment actives, com per exemple la de Manresa, van elaborar diversos projectes d'obtenció obligatòria d'ingressos per poder finançar les obres de construcció de refugis. A tal efecte, el 22 de novembre de 1937, la junta manresana va publicar un ban on s'establien tot un seguit de quotes obligatòries per a tots els ciutadans, a pagar a partir de l'1 de desembre.

16 – Vinyeta de la JDP de Manresa, entitat modèlica pel que feia al finançament. Col·lecció particular.

Les quotes obligatòries que imposava aquell ban eren de 2'25 pessetes mensuals per família. També es preveia una aportació especial per als qui tenien sous més alts. Per a assegurar-se el cobrament, la Junta preveia d'efectuar-lo en lliurar les targetes de racionament. Igualment, el ban establia unes quotes per als comerços, tallers i fàbriques i també per als professionals liberals. Segons el ban, els consells d'empresa s'havien d'encarregar de retenir setmanalment l'aportació corresponent. Les cases industrials o comercials que construïssin refugis per als treballadors, sota la direcció de la Junta, quedaven exemptes del pagament. D'altra banda, els bitllets d'autobusos que feien el servei entre Manresa i els pobles del voltant portarien un segell de defensa passiva de 0'10 pessetes. Més endavant també s'establí una concertació amb el Centre d'Esports Manresa, per la qual

[17] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Expedients Municipals. Document s/n del 15/10/1937.

aquest havia d'abonar 25 pessetes per cada partit, i es signaren sengles convenis amb l'empresa Autobusos de Manresa, que havia de pagar 60 pessetes mensuals, i amb Espectacles Públics Col·lectivitzats, per a cobrar un tant per cent de cada espectacle[18].

Considerant modèlica aquesta iniciativa dels manresans, que els feia en gran manera autosuficients econòmicament, la Junta de Defensa Passiva de Catalunya va enviar als santjustencs el 18 de desembre una còpia de l'esmentat ban recomanant-los que prenguessin exemple de com calia actuar per tal de poder tirar endavant la seva tasca sense haver de demanar oneroses subvencions de difícil obtenció. Els santjustencs van prendre bona nota del que se'ls deia, però no estant de moment acuitats per tals necessitats, res van fer en aquest sentit.

17 – Imprès editat per la Conselleria de Propaganda de la Generalitat en el que es donaven instruccions sobre els refugis antiaeris i la seva utilització.

LA CONSTRUCCIÓ DE REFUGIS I EL SEU BON GOVERN

Les juntes locals de Defensa Passiva ja constituïdes anaven treballant. La de Barcelona, degana i capdavantera de totes les altres, va establir el desembre de 1937 una normativa pròpia molt completa pels refugis barcelonins, en la que fins i tot es diferenciaven els casos dels refugis construïts o habilitats per l'Ajuntament, els construïts o habilitats per la pròpia junta local de Defensa Passiva i els construïts o habilitats pel veïnat. Cal tenir en compte que a la ciutat de Barcelona hi ha constància de que se n'arribaren a

[18]http://www.memoria.cat/bombardeigs/els-refugis-la-protecci%C3%B3-contra-els-bombardeigs-la-tasca-de-la-junta-de-defensa-de-la-poblaci%C3%B3-civil. Lectura del 28 de febrer de 2016.

construir, almenys, 1.365 refugis de totes les menes possibles, tots ells inventariats i enumerats[19] Els principals punts d'aquest reglament foren àmpliament difosos.

"La Vanguardia", per exemple, parlava el 5 de febrer de 1938 de les diferents persones responsables que en un cas òptim serien necessàries en cada refugi, esmentant que segons l'article 18 d'aquell reglament, tals càrrecs de responsabilitat haurien de ser, almenys, els següents:

- Responsable de vigilància i ordre (claus, ordre interior i exterior, final d'alarma...).
- Responsable d'higiene (neteja general del refugi i especial dels lavabos, aigua...)
- Responsable sanitari (farmaciola).
- Responsable d'enllumenat (directe i supletori).
- Responsable de construcció i salvament (brigades de salvament, eines).
- Responsable d'economia (recaptacions, caixa, administració).

MÉS FONTS POSSIBLES DE FINANÇAMENT

La legislació econòmica vigent de la Generalitat de Catalunya obligava les empreses col·lectivitzades i les sotmeses al control obrer a destinar el 15 % dels seus beneficis a atencions socials de caràcter col·lectiu. Atès que segons la mateixa Generalitat (preàmbul del Decret de 23 de març de 1938 publicat al Diari Oficial de la Generalitat del dia 25 del mateix mes) "*Ningú no pot afirmar que la construcció de refugis no tingui aquest caràcter i com que, a més a més, es tracta d'una necessitat que no admet dilacions*…" en el mateix decret s'ordena que:

> *"Art. 1r . L'import del 15 % dels beneficis que hagin obtingut les empreses en els exercicis vençuts i que ha d'ésser destinat a atencions socials de caràcter col·lectiu […] haurà d'ésser destinat íntegrament i exclusivament a contribuir a les despeses de la construcció de refugis, primordialment, i les dels altres serveis encomanats a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya.*
>
> *Art. 2n. Les empreses ingressaran l'import del susdit 15 % a favor del compte corrent que la Caixa Industrial i Comercial de Catalunya obrirà a nom de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya."*

Aquest fons constituirà la principal, encara que no l'única, font de finançament de la major part dels refugis antiaeris que en endavant es vagin construint.

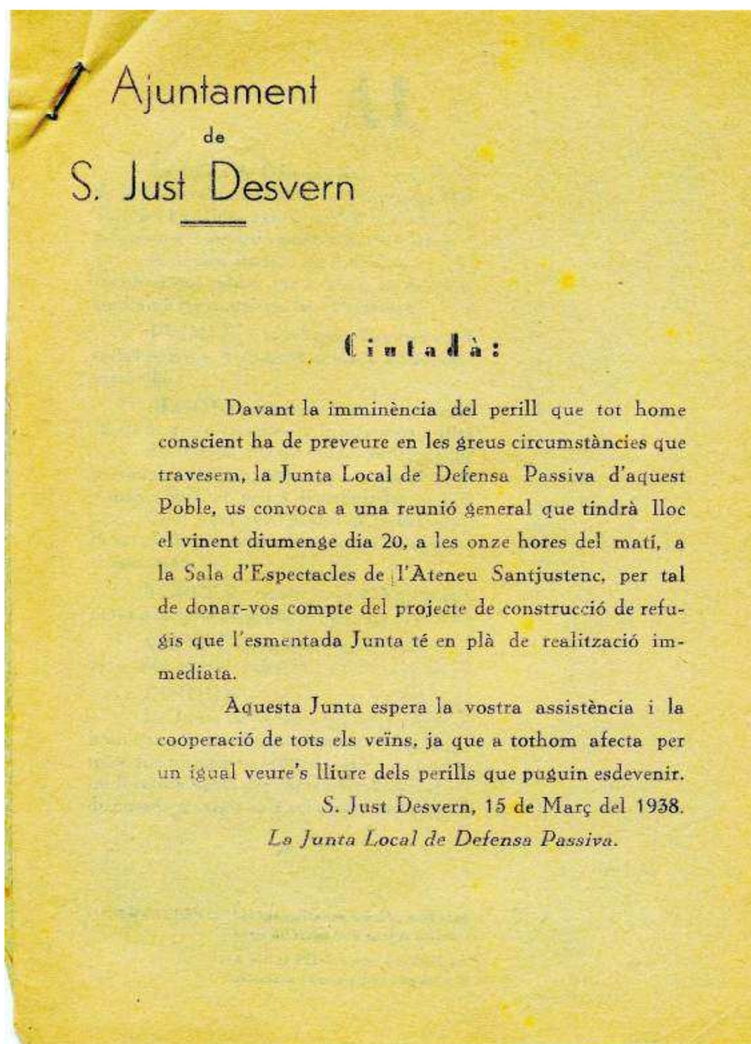
ES PROJECTA LA CONSTRUCCIÓ D'UN REFUGI ANTIAERI A SANT JUST

Mentrestant, els membres de la junta local de Defensa Passiva santjustenca, tot i que podien sentir-se relativament segurs pel fet d'haver estat fins llavors negligits per l'aviació enemiga en els seus atacs, ja portaven un temps pensant en la possibilitat d'emprendre la construcció en el poble de refugis antiaeris d'iniciativa pública, que

[19] PUJADÓ I PUIGDOMÈNECH, Judit: *Oblits de Reraguarda: Els refugis antiaeris de Barcelona (1936-1939).* Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1998. P. 82.

vinguessin a complementar la insuficient protecció brindada pels pocs d'iniciativa particular ja fets o que s'estaven construint.

Amb la idea ja suficientment madurada, la Junta Local de Defensa Passiva de Sant Just Desvern va convocar el veïnat a una reunió per tal d'informar-los del seu projecte de construir refugis antiaeris aquí al poble. El text de la convocatòria va ser el següent:

Ajuntament
de
S. Just Desvern

Ciutadà:

Davant la imminència del perill que tot home conscient ha de preveure en les greus circumstàncies que travesem, la Junta Local de Defensa Passiva d'aquest Poble, us convoca a una reunió general que tindrà lloc el vinent diumenge dia 20, a les onze hores del matí, a la Sala d'Espectacles de l'Ateneu Santjustenc, per tal de donar-vos compte del projecte de construcció de refugis que l'esmentada Junta té en plà de realització immediata.

Aquesta Junta espera la vostra assistència i la cooperació de tots els veïns, ja que a tothom afecta per un igual veure's lliure dels perills que puguin esdevenir.

S. Just Desvern, 15 de Març del 1938.

La Junta Local de Defensa Passiva.

18 – La convocatòria per informar la població santjustenca del projecte de construcció del refugi. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

"Ajuntament de S. Just Desvern

Ciutadà:

Davant la imminència del perill que tot home conscient ha de preveure en les greus circumstàncies que travesem, la Junta Local de Defensa Passiva d'aquest poble, us convoca a una reunió general que tindrà lloc el vinent diumenge día 20, a les onze hores del matí, a la Sala d'Espectacles de l'Ateneu Santjustenc, per tal de donar-vos compte del projecte de construcció de refugis que l'esmentada Junta té en plà de realització immediata.

Aquesta Junta espera la vostra assistència i la cooperació de tots els veïns, ja que a tothom afecta per un igual veure's lliure dels perills que puguin esdevenir.

S. Just Desvern, 15 de Març del 1938

La Junta Local de Defensa Passiva" [20].

La convocatòria va despertar en gran manera l'interès dels santjustencs, i aquell matí de diumenge, en una sala ben plena, els membres de la Junta de Defensa Passiva local van exposar als seus conveïns tots els detalls del seu projecte.

[20] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 15 de març de 1937.

L'EMPLAÇAMENT ESCOLLIT

Tot i que es tenia intenció de construir a la llarga més d'un refugi, la relativa tranquil·litat que els podia donar el fet de que Sant Just no fos en si mateix cap objectiu específic dels atacs enemics, els permetia poder pensar en fer les coses "a poc a poc i amb bona lletra". Així, no s'emprendria la construcció de més d'un refugi al mateix temps. Primer se'n faria un, i després els altres, sempre en funció del què els permetessin fer les condicions econòmiques i de disponibilitat de personal i materials en cada moment.

El primer refugi que tenien pensat construir estaria situat en el subsòl de l'espai comprès entre l'Ateneu i el que temps abans havien estat les seves escoles[21], en aquells moments "Grup Escolar Municipal número 1", depenent del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU). Un dels accessos al refugi estaria situat al pati d'aquestes escoles i l'altre a les immediacions de la porta principal d'aquella entitat social.

19 – Fragment d'una fotografia aèria feta l'any 1947 que ens mostra el lloc on nou anys abans, en plena guerra, es van realitzar les obres de construcció del refugi, i que des de llavors no havia sofert gaires modificacions substancials. Composició feta a partir dels fulls 14 i 20 del "Fotoplano de Barcelona y sus Contornos", ICC.

Un possible factor que els hauria animat a triar aquell emplaçament el podríem trobar en el fet de que el terreny on estava situada l'escola era de titularitat municipal i encara no estava adequat del tot després d'haver tingut lloc en el seu si les obres d'ampliació de

[21] Les antigues escoles de l'Ateneu havien passat l'any 1933 a ser de titularitat municipal, i més tard, el 2 de febrer de 1937, van ser incorporades a la Generalitat.

l'edifici de les escoles dutes a terme durant l'any 1937, que havien suposat l'aixecament d'un segon pis damunt de la planta baixa original, segons un projecte de l'arquitecte municipal Josep Alemany aprovat i subvencionat per la Generalitat amb 75.000 pessetes[22].

ELS TERRIBLES BOMBARDEIGS DE MARÇ DEL 38 SOBRE BARCELONA I L'INCREMENT DELS ATACS A LES POBLACIONS DE LA COMARCA

El moment àlgid dels bombardeigs italians sobre Barcelona tingué lloc durant el mes de març de 1938

Entre les deu de la nit del dia 16 i les tres de la tarda del 18 de març de 1938, durant un interval de 41 hores consecutives, la ciutat de Barcelona, seguint instruccions concretes de Mussolini, fou atacada incessantment per l'aviació enemiga. Durant aquell terrible interval, la ciutat va arribar a patir 17 incursions aèries successives, tant de nit com de dia, en les que els agressors van deixar caure 47.960 kilos de bombes sobre la ciutat, provocant un miler de morts i un altre miler i mig de ferits, i que van acabar marcant profundament l'esperit de la població.

20 – Gràfic estadístic confeccionat per la Junta de Defensa Passiva de Catalunya que mostra l'increment de víctimes que es va enregistrar a Barcelona durant els terribles bombardeigs de 1938 respecte de les hagudes anteriorment. Arxiu Nacional de Catalunya.

L'aferrissament de l'aviació enemiga sobre la soferta població civil de la rereguarda republicana també es va intensificar en els pobles d'aquesta rodalia, molts dels quals,

[22] Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya del 14 de juliol de 1937. P. 172.

fins aquell moment, no l'havien arribat a patir amb excessiva intensitat. És a partir d'aquell moment en que també es comencen a enregistrar cada cop més bombardeigs sobre les poblacions baixllobregatines. Així trobem que algunes de les localitats d'aquesta rodalia afectades pels atacs realitzats durant aquest període van ser:

Gavà, el 16 de març, amb 7 víctimes; Viladecans, el 16 de març, amb 8 víctimes; l'Hospitalet, el 17 de març, l'Hospitalet, el 7 de juny; El Prat, el 18 de juny, amb 9 víctimes; El Prat, el 20 de juny; Gavà,el 30 de juny; Gavà, el 4 de juliol, amb 9 víctimes; Viladecans, el 4 de juliol,amb 3 víctimes; Gavà, l'11 de juliol; Gavà, el 12 de juliol; El Prat, l'1 de setembre; la Colònia Güell, l'11 de setembre, i altre cop El Prat, el 13 de setembre.[23]

Potser hagin estat aquests fets luctuosos el detonant que va provocar l'inici immediat de la construcció d'aquell primer refugi que la Junta de Defensa Passiva Local havia projectat, ja que és a partir d'aquestes dates quan van apareixent cada cop més dades concretes sobre la seva construcció.

EL REFUGI: POSANT-HI FIL A L'AGULLA

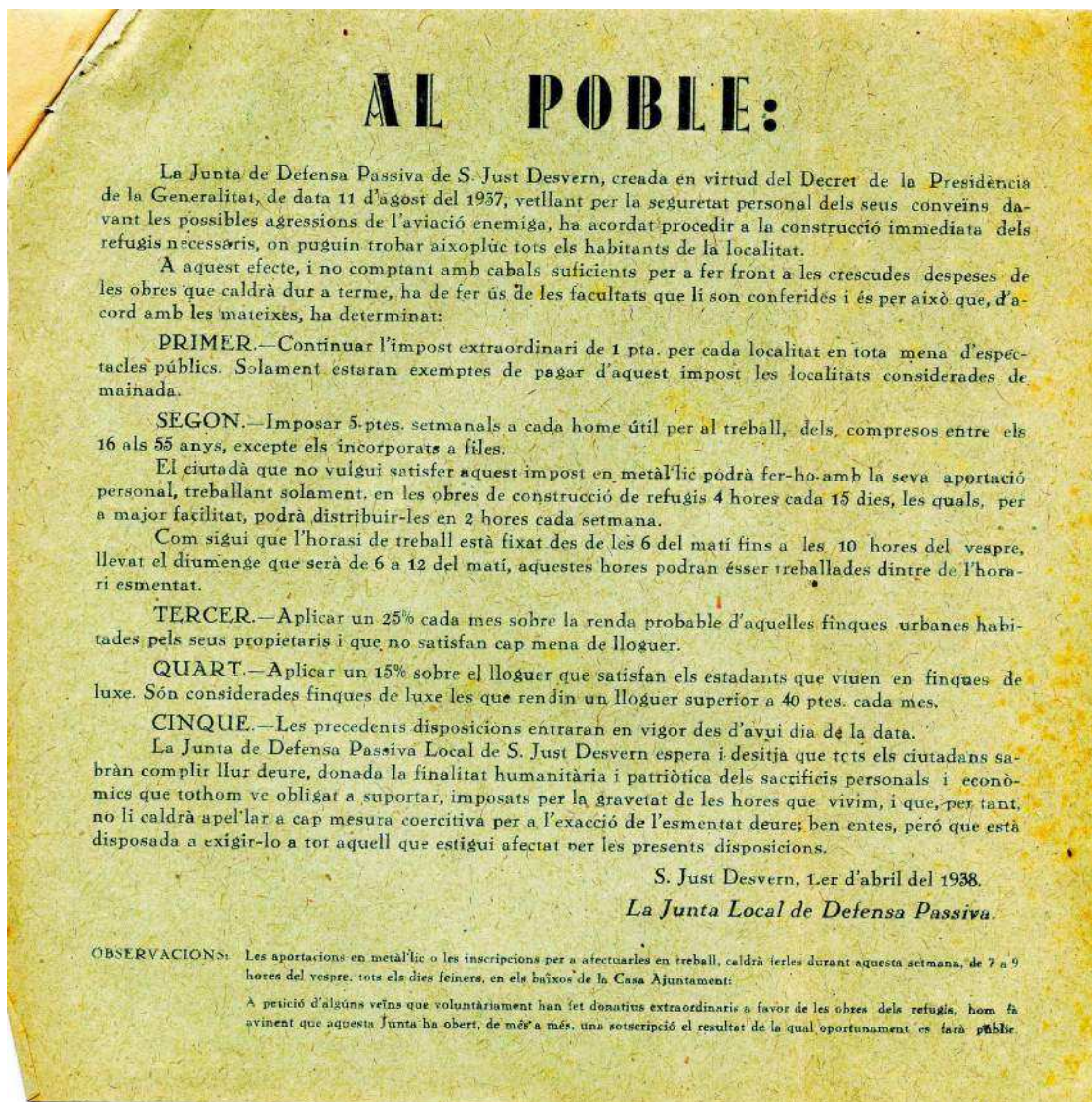
Calia posar fil a l'agulla, i amb aquesta finalitat la Junta Local de Defensa Passiva va determinar prendre tota una sèrie de mesures conduents a la realització del seu propòsit. Aquestes mesures foren plasmades en un imprès que es va distribuir àmpliament entre la població i que deia el següent:

> *"AL POBLE:*
>
> *La Junta de Defensa Passiva de S. Just Desvern, creada en virtud del Decret de la Presidència de la Generalitat, de data 11 d'agost de 1937, vetllant per la seguretat personal dels seus conveïns davant les possibles agressions de l'aviació enemiga, ha acordat procedir a la construcció immediata dels refugis necessaris, on puguin trobar aixopluc tots els habitants de la localitat.*
>
> *A aquest efecte, i no comptant amb cabals suficients per a fer front a les crescudes despeses de les obres que caldrà dur a terme, ha de fer ús de les facultats que li son conferides i és per això que, d'acord amb les mateixes, ha determinat:*
>
> *PRIMER.- Continuar l'impost extraordinari de 1 pta. per cada localitat en tota mena d'espectacles públics. Solament estaran exemptes de pagar d'aquest impost les localitats considerades de mainada.*
>
> *SEGON.- Imposar 5 ptes. setmanals a cada home útil per al treball, dels compresos entre els 16 als 55 anys, excepte els incorporats a files.*
>
> *El ciutadà que no vulgui satisfer aquest impost en metàl·lic podrà fer-ho amb la seva aportació personal, treballant solament, en les obres de construcció de*

[23] OCHOA GONZÁLEZ, Juli: *Aquella nit d'octubre, 75 anys del bombardeig de Sant Just Desvern*. Dins Miscel·lània d'Estudis Santjustencs. Centre d'Estudis Santjustencs. Sant Just Desvern, 2013. P. 53.

refugis 4 hores cada 15 dies, les quals, per a major facilitat, podrà distribuïr-les en 2 hores cada setmana.

Com sigui que l'horari de treball està fixat des de les 6 del matí fins a les 10 hores del vespre, llevat el diumenge que serà de 6 a 12 del matí, aquestes hores podran ésser treballades dintre de l'horari esmentat.

AL POBLE:

La Junta de Defensa Passiva de S. Just Desvern, creada en virtud del Decret de la Presidència de la Generalitat, de data 11 d'agost del 1937, vetllant per la seguretat personal dels seus conveïns davant les possibles agressions de l'aviació enemiga, ha acordat procedir a la construcció immediata dels refugis necessaris, on puguin trobar aixoplùc tots els habitants de la localitat.

A aquest efecte, i no comptant amb cabals suficients per a fer front a les crescudes despeses de les obres que caldrà dur a terme, ha de fer ús de les facultats que li son conferides i és per això que, d'acord amb les mateixes, ha determinat:

PRIMER.—Continuar l'impost extraordinari de 1 pta. per cada localitat en tota mena d'espectacles públics. Solament estaran exemptes de pagar d'aquest impost les localitats considerades de mainada.

SEGON.—Imposar 5 ptes. setmanals a cada home útil per al treball, dels compresos entre els 16 als 55 anys, excepte els incorporats a files.

El ciutadà que no vulgui satisfer aquest impost en metàl'lic podrà fer-ho amb la seva aportació personal, treballant solament en les obres de construcció de refugis 4 hores cada 15 dies, les quals, per a major facilitat, podrà distribuir-les en 2 hores cada setmana.

Com sigui que l'horasi de treball està fixat des de les 6 del matí fins a les 10 hores del vespre, llevat el diumenge que serà de 6 a 12 del matí, aquestes hores podran ésser treballades dintre de l'horari esmentat.

TERCER.—Aplicar un 25% cada mes sobre la renda probable d'aquelles finques urbanes habitades pels seus propietaris i que no satisfan cap mena de lloguer.

QUART.—Aplicar un 15% sobre el lloguer que satisfan els estadants que viuen en finques de luxe. Són considerades finques de luxe les que rendin un lloguer superior a 40 ptes. cada mes.

CINQUE.—Les precedents disposicions entraran en vigor des d'avui dia de la data.

La Junta de Defensa Passiva Local de S. Just Desvern espera i desitja que tots els ciutadans sabràn complir llur deure, donada la finalitat humanitària i patriòtica dels sacrificis personals i econòmics que tothom ve obligat a suportar, imposats per la gravetat de les hores que vivim, i que, per tant, no li caldrà apel'lar a cap mesura coercitiva per a l'exacció de l'esmentat deure; ben entes, però que està disposada a exigir-lo a tot aquell que estigui afectat per les presents disposicions.

S. Just Desvern, 1.er d'abril del 1938.

La Junta Local de Defensa Passiva.

OBSERVACIONS: Les aportacions en metàl'lic o les inscripcions per a afectuarles en treball, caldrà ferles durant aquesta setmana, de 7 a 9 hores del vespre, tots els dies feiners, en els baïxos de la Casa Ajuntament:

A petició d'algúns veïns que voluntàriament han fet donatius extraordinaris a favor de les obres dels refugis, hom fà avinent que aquesta Junta ha obert, de més a més, una sotscripció el resultat de la qual oportunament es farà públic.

21 – L'imprès que la Junta de Defensa Passiva de Sant Just Desvern va repartir entre el veïnat anunciant les mesures econòmiques a aplicar en pro de la construcció del refugi. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

TERCER.- Aplicar un 25 % cada mes sobre la renda probable d'aquelles finques urbanes habitades pels seus propietaris i que no satisfan cap mena de lloguer.

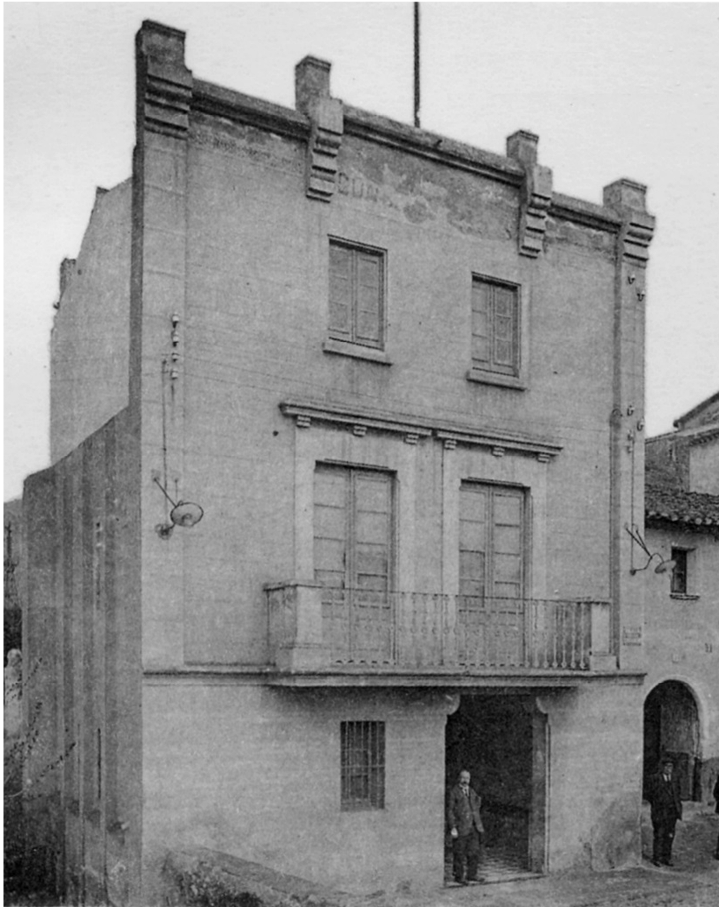
QUART.- Aplicar un 15 % sobre el lloguer que satisfan els ciutadans que viuen en finques de luxe. Són considerades finques de luxe les que rendin un lloguer superiora 40 ptes. cada mes.

CINQUÈ.- Les precedents disposicions entraran en vigor des d'avui dia de la data.

La Junta de Defensa Passiva Local de S. Just Desvern espera i desitja que tots els ciutadans sabran complir llur deure, donada la finalitat humanitària i patriòtica dels sacrificis personals i econòmics que tothom ve obligat a suportar, imposats per la gravetat de les hores que vivim, i que, per tant, no li caldrà apel·lar a cap mesura coercitiva per a l'exacció de l'esmentat deure; ben entès, però que està disposada a exigir-lo a tot aquell que estigui afectat per les presents disposicions.

S. Just Desvern, 1er d'abril del 1938
La Junta Local de Defensa Passiva.

OBSERVACIONS: Les aportacions en metàl·lic o les inscripcions per a efectuarles en treball, caldrà ferles durant aquesta setmana, de 7 a 9 hores del vespre, tots els dies feiners, en els baixos de la Casa Ajuntament.

22 – L'Ajuntament de Sant Just Desvern, on estava situada la seu de la Junta de Defensa Passiva local. Detall d'una targeta postal editada pel fotògraf Julien Roisin.

A petició d'alguns veïns que voluntàriament han fet donatius extraordinaris a favor de les obres dels refugis, hom fa avinent que aquesta Junta ha obert, de més a més, una sotscripció el resultat de la qual oportunament es farà públic."[24]

El caràcter innovador de les exaccions previstes als punts tercer i quart d'aquest manifest, que anaven molt més enllà dels recursos financers previstos i proposats en el seu moment per la ja coneguda iniciativa manresana, van cridar l'atenció i despertar l'interès de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, com més endavant veurem.

Un cop llest el manifest, calia donar-li la màxima difusió possible entre la població, per la qual cosa es

[24] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document de l'1 d'abril de 1938.

va pensar en comptar també amb la col·laboració de les diverses entitats locals, que el podrien difondre entre els seus respectius soci.

En el text de l'escrit que l'acompanyava, datat el 4 d'abril, l'alcalde Alfred Arís encoratjava els directius de les entitats destinatàries a fer-ne campanya dins dels seus respectius àmbits:

> *"Per tal de que hi doneu tot aquell ambient favorable que és precís en aquests moments per l'immediata construcció dels refugis que hi ha en projecte, per acord de la Junta Local de Defensa Passiva, us faig tramesa adjunt d'una còpia del manifest que es farà públic, no dubtant que vos en la forma que creien més oportuna procurareu posar-ho en coneixement dels vostres consocis o afiliats, remarcant la importància que té dit manifest".*[25]

La Junta, aprofitant la logística de l'ajuntament, el va difondre entre les directives de les principals entitats locals, tant les de caire cultural, com les econòmiques, sindicals o polítiques. Així, alguns dels receptors van ser: la Cooperativa Obrera Sanjustense, Confederació Nacional del Treball, Ateneu Santjustenc, Unió de Rabassaires de Catalunya, Esquerra Republicana de Catalunya, Unió General de Treballadors, Partit Socialista Unificat de Catalunya i Estat Català, entre d'altres.

FENT PROVISIÓ DE MATERIALS

Havent rebut per part de la junta l'encàrrec de construir el refugi, la Col·lectivitat de Paletes i Manobres va començar a fer provisió dels materials que serien necessaris per tal de tirar-lo endavant.

Un d'aquests materials, potser el més difícil d'obtenir pel seu alt valor estratègic, en ser absolutament necessari en tota obra de fortificació, així com per l'alta demanda de què era objecte, era el ciment, que per tals motius havia esdevingut en aquells moments un material de distribució restringida.

Afortunadament pels santjustencs, en el poble, com és prou sabut, estava ubicada una important planta cimentera de l'empresa La Auxiliar de la Construcción, que produïa el conegut ciment pòrtland artificial "Sanson". Aquesta fàbrica havia estat considerada des dels primers dies

23 - Cartell publicitari del ciment "Sanson" que es produïa a la fàbrica de Sant Just, la qual apareix esquematitzada en segon terme. Col·lecció particular.

[25] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 4 d'abril de 1938.

com una indústria de guerra i va ser intervinguda per la Generalitat de Catalunya i per un comitè de control obrer que tenia cura del seu funcionament.

De tota manera, aconseguir aquell ciment no va ser senzill, i l'Ajuntament va haver d'avalar la petició feta per la Col· lectivitat de Paletes i justificar en què seria utilitzat:

> *"Per la present acredito que la comanda de 20 sacs setmanals de ciment que us fa la Col·lectivitat de Paletes i Manobres d'aquesta població, va destinada únicament per a la construcció de refugis segons projecte de la Junta Local de Defensa Passiva d'aquesta localitat.*
> *S. JUST DESVERN, 15 d'abril del 1938*
> *L'ALCALDE"*[26]

ELS INABASTIBLES SUPORTS FINANCERS EXTERNS

El que més calia als integrants de la junta santjustenca, de moment, era obtenir els fons suficients per tal de poder adquirir els materials adients i satisfer els jornals, per baixos que poguessin ser, del personal que hi treballés. Tot i que les arques municipals no havien d'anar gaire crescudes, l'Ajuntament va contribuir econòmicament en la mesura de les seves possibilitats, aconseguint que la resta del capital inicial necessari fos aportada per la Caixa de Crèdit Industrial i Comercial de la Generalitat de Catalunya[27].

24 - Fotografia del grup escolar municipal feta cap a finals d'estiu o començament de tardor de 1938. Al fons s'albira l'edicle de la porta d'accés al refugi. Col·lecció família Brull.

---

[26] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 15 d'abril de 1938

[27] MALARET I AMIGÓ, Antoni: *Sant Just Desvern. Notes sobre les col·lectivitzacions.* Dins *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939).* Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. P. 430.

Aprofitant el fet que, com s'ha pogut veure anteriorment, un dels accessos al refugi estava situat a l'interior del recinte de les escoles, es va intentar d'aconseguir un crèdit de la Generalitat a través de la Conselleria de Cultura, recalcant en la petició que el principal interès que impulsava aquell projecte era la salvaguarda dels infants.

Aquesta pretensió dels santjustencs es fonamentava en l'aplicació un tant forçada d'un decret governamental signat a València el 24 de desembre de 1937 pel propi president de la República, Manuel Azaña, en el que es determinava promoure i subvencionar fins al cinquanta per cent de les despeses per construcció de refugis en centres escolars. El preàmbul de l'esmentat decret ben be que deixava clar que aquests refugis eren una autèntica necessitat que calia cobrir:

25 - El conseller de Cultura de la Generalitat Carles Pi i Sunyer, que es desentengué de la petició dels santjustencs per no ser possiblement plena competència seva, traslladant-la a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya. Arxiu Nacional de Catalunya.

"Els repetits bombardeigs d'edificis d'ensenyament per l'aviació facciosa plantegen la necessitat d'habilitar els mitjans perquè, sense interrompre el curs normal de la vida escolar, els alumnes trobin una protecció eficaç contra les bombes.
Per això, la millor cosa és preparar refugis a les Escoles i altres edificis destinats a l'ensenyament, a fi que els alumnes i el personal docent puguin resguardar-se en el cas d'atac aeri."[28]

Així doncs, ja que el refugi que es projectava fer tindria una de les seves dues boques dins del recinte de l'escola, no era del tot desencertat l'intentar acollir-se als possibles beneficis d'aquell decret.

L'escrit enviat pels santjustencs, redactat amb un estil altament elaborat, deia el següent:

"Honorable Sr.

La Junta de Defensa Passiva Local de S. Just Desvern ha començat ja la construcció d'uns refugis per a la mainada que assisteix als dos grups escolars de la Generalitat radicats en aquest poble.

Com sigui, però, que l'hora és tan greu, el perill d'una agressió enemiga tan possible i tan migrats, també, els cabals i recursos econòmics dels quals disposem per al dit objecte, aquesta Junta es veu obligada a acudir a aqueixa Conselleria per tal que, i com més aviat millor, li sigui concedit un crèdit que basti per a dur a terme rapidament la construcció dels esmentats refugis, on

[28] Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya de l'11 de gener de 11938. P. 122.

puguin trobar aixopluc segur tots els nens i nenes de les Escoles que la Generalitat té en aquest poble.

Aquesta Junta està plenament confiada que la seva petició trobarà immillorable acolliment en l'ànim de la V.S., i en aquest sentit no ha dubtat ni un moment en adreçar-li la present instància.

Visqueu molts anys.
S. Just Desvern, 8 d'abril del 1938.

Honorable senyor Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya.- Barcelona" [29]

La Conselleria de Cultura, tan justa de recursos com gairebé tothom ho estava en aquells moments, no es va deixar seduir per la petició que li havien fet els santjustencs, i declarant-se no competent en aquest tema, la va traslladar immediatament a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, la qual, al seu torn, no va trigar gens en contestar.

UNA GALLEDA D'AIGUA FREDA

La resposta que Manuel Davó, el seu secretari general, va adreçar als de Sant Just no podia ser més descoratjadora:

"Per la Sots-Secretaria de Cultura ha estat traslladada a aquesta Junta de Defensa Passiva de Catalunya una instància que vosaltres els adreceu amb la petició d'algun crèdit que sigui suficient per a portar a cap la construcció de refugis que ja teniu projectats.

En les actuals circumstancies, la construcció de refugis ensopega amb inconvenients de tal naturalesa que gairebé ja fa impossible la ràpida realització dels projectes estudiats.

Entre aquells hi figuren els materials que es necessiten tals com ciment, ferro, etc. Materials qual totalitat són absorvits per altres organismes més íntimament lligats amb l'actual situació i en quant als mitjans per el transport d'aquests materials, escassegen així mateix de tal forma que tot hi tenint-els es fa dificil el seu desplaçament.

26 – Signatura autògrafa de Manuel Davó i Aniorte, secretari general de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

---

[29] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 8 d'abril de 1938 (esborrany).

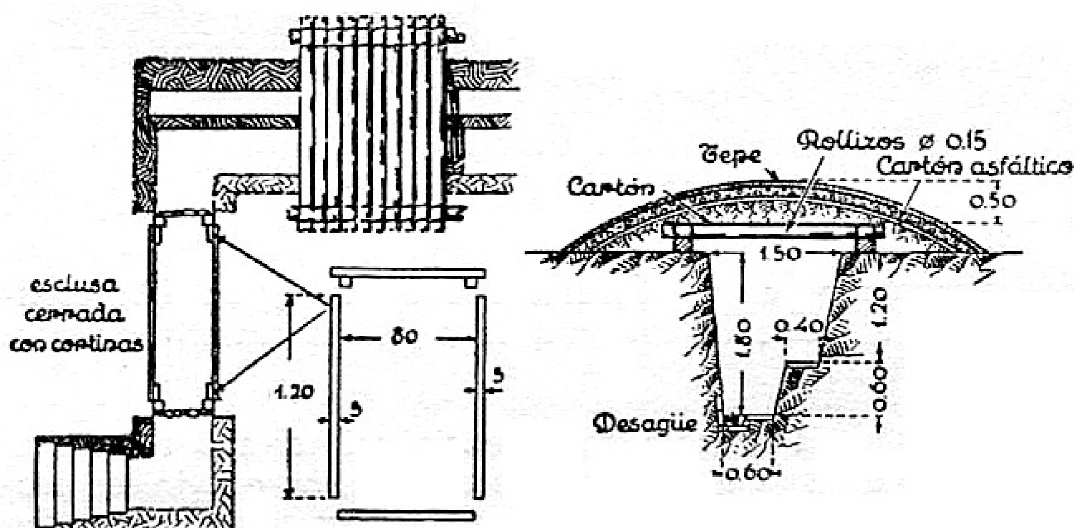
D'acord amb aquestes circumstancies, aquesta Junta s'ha proposat portar a cap a tot Catalunya un pla de refugis a base de trinxeres, cobertes o descobertes, segons possibilitats i qual mitjà de defensa és avui per avui, el més eficaç que existeix doncs un sistema de trinxeres bén fetes, i bén emplaçades pot donar a la població la seguretat de comptar amb un mitjà eficaç de defensa per a protegir-se contra agressions aèries.

Dies passats, per aquesta Junta us va ésser tramesa una circular la qual parlava d'aquesta necessitat i adjuntant un croquis del sistema de trinxeres que s'ha d'elegir doncs la realització d'aquesta obra no necessita aquells materials nomenats al començament i per altra part, només s'ha de disposar de mà d'obra per a la seva realització total.

En quant a la petició de crèdit, es gestiona ràpidament que pel Govern Central, se'ns concedeixi alguna subvenció amb caràcter extraordinari, subvenció que una vegada en poder nostre, serà distribuïda amb la major brevetat, en el major nombre de localitats per a portar a efecte aquest pla esmentat darrerament.

Visqueu molts anys.

Barcelona, 19 d'abril de 1938".[30]

27 – La rasa coberta, més o menys protegida, que els de la JDPC van proposar que fessin els santjustencs en comptes del refugi que havien projectat. Il·lustració del llibre "Defensa Pasiva Antiaérea. Refugios" (1937).

Ja es veu, els hi deien que no hi havia prou materials, i que, a més, les prioritats eren altres, per la qual cosa els proposaven indirectament de renunciar al seu projecte de construcció de refugis i substituir-los per un sistema de rases més o menys dotades d'elements de protecció (dos anys més tard, durant els raids aeris alemanys, els habitants de Londres, que havien optat majoritàriament per utilitzar un tipus de refugis

[30] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 19 d'abril de 1938.

similars als que ara els proposaven, anomenats "*Anderson shelters*", hagueren de pagar per aquest motiu el terrible tribut de prop de 43.000 víctimes mortals). Pel que fa a la subvenció demanada, se'ls informava que no hi havia diners i que quan els hagués, s'emprarien principalment en subvencionar aquest tipus alternatiu de refugis.

A més, tot i no rebre -com veiem- el més mínim suport econòmic institucional, els santjustencs haurien de complir les instruccions que havien rebut el 26 de gener, destinades a totes les juntes locals, i que deien:

> *"...en els impresos que hom faci editar per a l'ús corrent es mencionarà el nom de "Govern de la Generalitat" "Conselleria del Treball", ademés de "Junta Local de defensa Passiva de la localitat corresponent.*
> *En els refugis ja acabats o les obres de construcció dels quals hom porti a efecte, es col·locarà en les portes d'accés als mateixos, ultra el nom o xifra amb la qual la Junta Local els designi, les mateixes inscripcions que abans hem anomenat".*[31]

LA LLEI DE L'EMBUT

El 31 d'octubre de 1937 havia tingut lloc el trasllat formal del govern de la República des de València a Barcelona[32], culminant així un procés progressiu que ja havia començat alguns mesos abans, i que el propi govern, en argumentar-ho, no amagava un cert afany de control més directe sobre aquest territori, especialment després de la superació de la crisi dels Fets de Maig.

> *"El Gobierno ha decidido fijar su residencia en Barcelona. Esta medida es un acto de interés público, cuya gestión corresponde a una política que se desarrolla con arreglo a un plan de previsión, no una eventualidad inesperada. Se trata de una vieja idea que data del Gobierno precedente, que ha alcanzado su punto de sazón.* [...] *La opinión interior y exterior hallará la decisión del Gobierno justificada en aquellos motivos, y Cataluña tendrá nuevas ocasiones de demostrar su celo en la lucha contra la insurgencia y la invasión y en la defensa de la libertad".*[33]

Des d'aquell moment, l'acció de govern de la República es va dur a terme des de Barcelona, la qual cosa va suposar l'arribada i instal·lació de funcionaris de l'administració central i especialment d'alts càrrecs i líders polítics.

La brutal ofensiva aèria del mes de març de 1938 havia sacsejat profundament els ànims dels barcelonins en fer-los veure el llastimós grau d'indefensió en què es trobaven davant els atacs de l'aviació enemiga. Tot i que la pressió internacional, davant d'aquella barbàrie, va acabar forçant el bàndol rebel a reduir aquell grau d'aferrissament i a disminuir sensiblement la intensitat que havien arribat a assolir, els bombardeigs van continuar sent constants fins als darrers dies de la contesa.

---

[31] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 26 de gener de 1938.

[32] Gaceta de la República, del 31 d'octubre de 1937. P. 392.

[33] La Vanguardia, del 31 d'octubre de 1937. P. 6.

28 – El Govern de la República, traslladat a Catalunya, durant una sessió de les Corts celebrada a Sant Cugat l'1 de febrer de 1938. Dret, llegint, Juan Negrín, president del consell de ministres. Entre els asseguts podem veure: Manuel Irujo, ministre de Justícia; Jesús Hernández, ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts; Vicente Uribe, ministre d'Agricultura; Jaume Aiguader, ministre de Treball i Assistència Social; Bernardo Giner de los Rios, ministre d'Obres Públiques i ministre de Comunicacions i Marina Mercant; José Giral, ministre d'Estat; Indalecio Prieto, ministre de Defensa Nacional i Julián Zugazagoitia, ministre de Governació. Arxiu Nacional de Catalunya.

Preocupats per la pròpia seguretat, els alts mandataris instal·lats a Barcelona van concebre llavors un projecte generosament dotat que estava clarament encaminat a vetllar per la pròpia seguretat. El preàmbul del corresponent decret ja ho deixava ben clar:

> *"El traslado del Gobierno de la República a Barcelona ha creado la necesidad de proceder en esta ciudad á la construcción de algunos refugios contra ataques aéreos, que pongan a cubierto de estos peligros, en primer término, a aquellas personas que por su significación y por los cargos que desempeñan. pueden constituir un elevado objetivo de aquellas alevosas incursiones.*
> *Para alcanzar estos fines, se ha proyectado la construcción por administración, conforme a lo autorizado por el Decreto de dieciocho de Agosto de mil novecientos treinta y seis, de cuatro refugios antiaéreos, para cuya ejecución se requiere la concesión de un crédito extraordinario, con cuyo otorgamiento por medida gubernativa se han mostrado conformes la Intervención General y el Consejo de Estado al emitir sus respectivos dictámenes en el expediente al efecto instruído".*[34]

[34] Gaceta de la República, del 27 de març de 1938. P. 329.

El projecte en qüestió consistia en la construcció de quatre refugis antiaeris, tres d’ells situats a Pedralbes i destinats als membres del govern, i el quart refugi, pensat en principi per hostatjar altra mena d’usuaris, s’ubicaria a la finca número 82 de l’avinguda de Pi i Margall.[35]

Aquest projecte es va veure beneficiat per la concessió d’un crèdit extraordinari d’un milió cinc-centes trenta-vuit mil quatre-centes vint-i-cinc pessetes amb cinquanta-cinc cèntims que va permetre la seva realització.

Els diners necessaris van sortir d’imputar aquell crèdit a un concepte addicional del pressupost llavors en vigor de la Secció 14 “*Gastos de las Contribuciones y Rentas Públicas*”, capítol 4t “*Gastos de caràcter extraordinario o de primer establecimiento*”, article 1r “*Construcciones y adquisiciones extraordinarias*”, grup 1r “*Dirección General de Propiedades y Contribución Territorial*”.

Amb aquest exemple quedava prou palès, especialment als ulls dels santjustencs, que malgrat la manifesta migradesa de recursos existent a tots els nivells, quan hi havia realment voluntat per fer una cosa, els diners necessaris acabaven aflorant d’allà on fos, però també que, en matèria de seguretat, no totes les aspiracions, per legítimes que fossin, eren objecte d’un tractament paritari.

TOTHOM HA DE COL·LABORAR

Desenganyada, i amb raó, de rebre el suport institucional sol·licitat, la Junta Local de Defensa Passiva de Sant Just va continuar tirant endavant el seu projecte.

29 – Diferents cartells de l’època convocant al treball voluntari per la construcció de refugis.

Els santjustencs ja satisfeien les quotes destinades a sufragar les despeses de construcció de refugis o bé aportaven el seu treball; però no tots els residents al poble eren santjustencs. D’ençà la pèrdua de Terol, esdevinguda el 20 de febrer i de que l’exèrcit rebel conquerís Vinaròs el 15 d’abril, tallant en dues parts el territori republicà, molts

[35] En el número 82 del Passeig de Gràcia, llavors anomenat avinguda de Pi i Margall, es trobava la seu del Consell de l’Escola Nova Unificada (CENU).

habitants de les zones properes al front, especialment de la zona de Gandesa, van arribar, refugiats, a Sant Just, sumant-se als bascs i madrilenys que ja hi eren. Com a usuaris potencials que eren dels refugis a fer, la junta va considerar que aquells refugiats gandesans també estaven obligats a col·laborar, i així li era comunicada el 20 d'abril aquesta decisió al seu delegat:

> *"Amb la present em plau adjuntar-vos el manifest que la Junta Local de Defensa Passiva a fet públic per al poble a fi de construir urgentment refugis, com podreu veure hi venen obligats a contribuir-hi sense cap distinció tots els ciutadans de la localitat amb la seva aportació personal o en metàl·lic, per tant espero a que des de la present setmana, procurareu fer-ho complir també amb aquells ciutadans afectats procedents de Gandesa".*[36]

El 30 d'abril de 1938 l'alcaldia va ordenar la publicació d'un ban en el qual es requeria a tots els treballadors del ram de la construcció i oficis afins pertanyents a les lleves dels anys 1922 a 1926 ambdós inclosos, que es presentessin a l'ajuntament per tal de rebre les oportunes instruccions encaminades a la seva incorporació a uns determinats treballs de «fortificacions», segons estava disposat en una ordre del Ministeri de Defensa del Govern de la República del dia 24 del mateix mes.

Per tal de donar difusió al ban, aquell mateix dia es va publicar i el nunci municipal va procedir a fer l'oportú pregó[37].

Els santjustencs cridats en aquella ocasió, segons una relació annexa a la còpia d'aquell ban que es conserva, van ser:

Joan Miralles Reig	*lleva 1926*	*Bóvila Francis (Barcelona)*
Francesc Campreciós Sala	*lleva 1922*	*c/ Major xamfrà 19 de juliol, presta serveis de paleta en Ministeri Defensa Nacional*
Joan Mesalías Solé	*lleva 1925*	*Raval núm. 10*
Salvador Roig Cañiza	*lleva 1925*	*c/ Freixes núm. 15*
Joaquin Piquet Roig	*lleva 1926*	*avda. Francesc Macià núm. 1*
Jaume Artigas Pujades	*lleva 1924*	*pg. 1er de maig núm. 11*
Manuel Miralles Montrell	*lleva 1926*	*Bóvila de Raude*
El mobilitzat Sever Campra Navinés ha presentat un certificat dient que queda excluit totalment d'ingressar en els batallons d'obres o fortificacions		
Pere Alemany Recasens	*lleva 1923*	*Granja Mèlich*
Miquel Ribera Vila	*lleva 1924*	*c/ Electricitat núm. 2*
Josep Guasch Cardó	*lleva 1922*	*can Oliveres*
Josep Miras González	*lleva 1925*	*pça. Campreciós núm. 2*
Enrique Campreciós Pagès	*...*	*...*
Pere Pars Reluy	*lleva 1925*	*Raval núm. 24*

Sembla ser, però, que aquesta convocatòria es va fer, de moment, amb la sola finalitat de tenir-los controlats i localitzables en previsió de poder disposar d'aquest personal en els treballs que, com el refugi, estava previst que es realitzessin a curt termini.

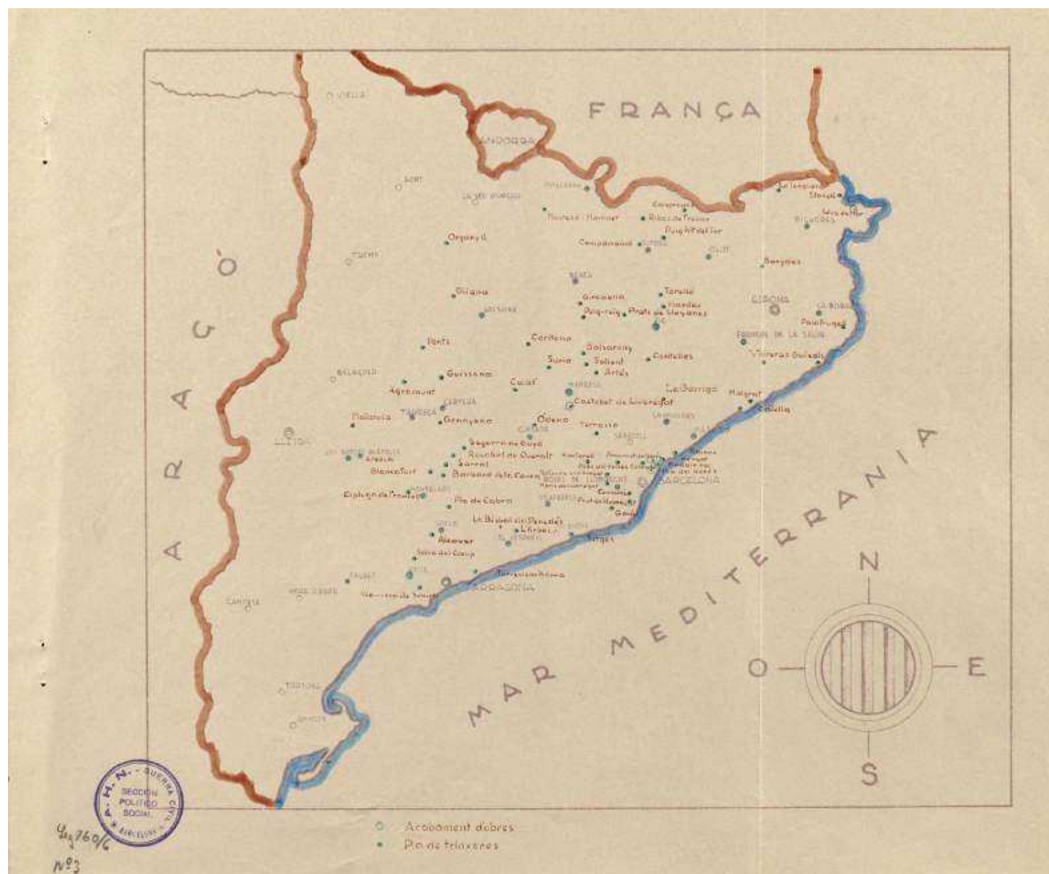
[36] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 20 d'abril de 1938.

[37] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Lligall: Militar.

DEFINITIVAMENT, SENSE AJUTS INSTITUCIONALS

La Junta de Defensa Passiva de Catalunya, en sessió de l'11 de maig de 1938, va estudiar un pla de distribució d'aquella subvenció anteriorment esmentada que el govern de la República els havia concedit per tal de donar suport a la construcció de refugis.[38]

La quantitat a repartir era de deu milions de pessetes, dels quals set es van destinar finalment a subvencionar les iniciatives de la Junta de Defensa Passiva de Barcelona, mentre que la major part de l'import restant (exactament 2.102.000 pessetes) es repartirien entre 89 diferents localitats catalanes que es relacionaven, destinant el que quedava a dotar altres localitats que també presentessin sol·licituds de subvenció per nous refugis.

30 – Mapa que acompanyava l'informe que s'esmenta, en el que es poden veure les localitats beneficiades per aquell ajut econòmic. Arxiu Nacional de Catalunya.

Les conclusions d'aquella sessió, redactades el 16 de maig, van quedar recollides en un informe preparat per Manuel Davó, secretari general de la Junta de Defensa Passiva de

[38] Vegeu nota 12.

Catalunya, am el vist-i-plau del seu president, Magí Cabruja, i que va ser presentat al Conseller de Treball, Rafael Vidiella.[39]

L'informe venia a dir, entre altres punts, que per tal que les juntes locals poguessin accedir a aquests ajuts calia que s'acomplissin les condicions que ara s'especificaven:

> *"1 – La subvenció, amb excepció d'aquelles localitats que estiguin a punt d'acabar les obres que venien efectuant, es destina única i exclusivament a la construcció de trinxeres o refugis de mina, segons la urgència del cas.*
>
> *2 – La quantitat assignada a cada localitat servirà només, per al pagament de materials i mà d'obra especialitzada, essent de compte del veïnat la realització de la resta de l'obra."*

També deixava ben clar que no tant sols s'havia tingut en compte la importància vital de Barcelona, sinó que simultàniament amb la ciutat es podien i s'havien de dur a terme treballs de construcció de refugis amb un ritme accelerat en les localitats que la circumden en un radi de bastants quilòmetres, per tal de constituir d'aquesta manera un nucli fort i potent encaminat a fer fracassar tots quants atacs pogués realitzar l'aviació enemiga.

El projecte de la junta santjustenca entrava de ple, a criteri seu, dins de les condicions que s'establien en aquell informe: Sant Just Desvern estava situat a la rodalia de Barcelona, fins i tot ambdós termes municipals feien partió en un ampli sector de muntanya, i el refugi que es pretenia fer era precisament del tipus "Galeria de Mina", cosa que els feia confiar en que a ells també els arribarien els beneficis de l'ajut, especialment en aquell moment en que encara no havia estat aplicada la totalitat del seu import.

Sorprenentment, però, tot i que, com es veu, el cas de Sant Just s'ajustava plenament al que en aquell condicionament s'estipulava, el nostre poble va quedar exclòs de l'abast de la subvenció. Els beneficiaris geogràficament més propers, a part de Barcelona, van ser:

BAIX LLOBREGAT

LOCALITAT	*NÚM. HABITANTS*	*QUANTITAT*
Cornellà de Llobregat	*8.700*	*25.000 pessetes*
Roses del Llobregat	*6.900*	*15.000 "*
Gavà	*6.300*	*15.000 "*
Horts del Llobregat	*3.100*	*15.000 "*
Prat del Llobregat	*9.100*	*15.000 "*
Molins del Llobregat	*7.300*	*25.000 "*
Martorell	*6.000*	*25.000 "*

[39] Centro Documental de la Memoria Histórica, Delegación Nacional de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno. Informe sobre distribución de subvenciones para refugios. Signatura: PS-BARCELONA GENERALITAT, 260, 6.

BARCELONÈS [40]

Badalona	*48.000*	*110.000*	*“*
Gramanet del Besòs	*16.000*	*50.000*	*“*
Plà del Besòs	*8.400*	*50.000*	*“*

Potser tement que aquells deu milions que es repartien fossin els últims disponibles, l’informe de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya també deixava ben clar que la seva intenció en la major part dels casos era que de tots els refugis que es trobaven a mig fer s’utilitzés la part que ja estava construïda, o que s’acabessin de fer si el que mancava en aquell moment era de poca importància, i que l’import que llavors s’assignava fos aplicat a un nou pla de refugis que, tot i que també contemplava les galeries de mina, consistís majoritàriament en la construcció d’aquelles trinxeres, tant cobertes com descobertes, que poc temps abans ja havien estat aconsellades a la junta santjustenca.

UN EXEMPLE A SER IMITAT

No podent, doncs, comptar amb aquest ajut econòmic institucional, la junta santjustenca va decidir seguir tirant endavant amb el seu projecte de construcció del refugi a partir dels altres recursos que havia pogut mobilitzar, i en especial dels que havien estat descrits l’1 d’abril en el manifest que llavors van adreçar als santjustencs.

Ajuntament de Sant Just Desvern - Comissió de Proveïments
TARJA FAMILIAR
LA COMISSIÓ DE PROVEÏMENTS

31 - Targeta de racionament emesa per l’Ajuntament de Sant Just. Un dels diversos mètodes de finançament de la Junta de Defensa local va ser establir un recàrrec sobre aquestes targetes. Col·lecció particular, Museu virtual del Centre d’Estudis Santjustencs.

Coneixedora d’això, la Junta de Defensa Passiva de Catalunya es va interessar per la iniciativa dels santjustencs, considerant que les vies de finançament trobades podrien ser de profit per altres juntes locals que, com la nostra, també estiguessin mancades dels suficients recursos. Manuel Davó, en un ofici del 20 de juny[41], ho expressava així:

[40] Comarca a la que llavors estava adscrit el municipi de Sant Just Desvern.

[41] Arxiu Històric de Sant Just Desvern, Correspondència. Document del 20 de juny de 1938.

> *"Havent-se establert per aqueixa Junta de Defensa Passiva Local unes quotes extraordinàries sobre les targes de racionament i sobre els lloguers de les vivendes a fi i efecte d'intensificar les obres de defensa passiva que es porten a cap per aqueixa Junta Local, preguem a la mateixa que trameti a aquesta Junta de Defensa Passiva de Catalunya una còpia certificada de l'acta en la qual varen ésser presos els acords sobre aquests impostos extraordinaris per al nostre coneixement i constància en els nostres arxius, al mateix temps per a que pugui servir de precedent per altres Juntes Locals.*
> *Visqueu molts anys."*

És a dir, no tan sols no tenien cap intenció d'ajudar-los, sinó que a més, els estaven dient que els hi volen copiar els seus mètodes… L'ofici rebut, és clar, va quedar sense resposta per part dels santjustencs. Els de Barcelona encara tornarien a insistir sobre aquest tema el 30 de juliol[42], no havent tampoc constància de que es contestés aquest segon requeriment.

CAN BIOSCA: LES BOMBES ARRIBEN A SANT JUST

La matinada del 22 de juny, una formació de vuit bombarders italians S.81, en mig de la densa boira que regnava en aquells moments, va atacar la part alta de la ciutat de Barcelona, afectant Horta, els Penitents, el Tibidabo, Vallvidrera i Sant Pere Màrtir, zones que normalment havien estat negligides fins llavors per l'aviació enemiga.

És dins del context d'aquesta operació que cal situar el primer bombardeig aeri que va patir Sant Just Desvern: les dues bombes que van caure possiblement per accident a les immediacions de la masia de can Biosca, i que es podrien relacionar amb un fallit atac a les instal·lacions militars republicanes de Sant Pere Màrtir.

32 – Ramon Fontanals i Vivés, testimoni de les bombes caigudes a can Biosca. Detall d'una fotografia presa quatre anys abans d'aquest fet. Col·lecció Bàrbara Montoro.

Ramon Fontanals Vivés, llavors un vailet d'onze anys, avisat pel seu condeixeble Joan Masalias, que vivia a can Biosca, s'hi va atansar l'endemà mateix de la caiguda d'aquelles bombes per tal de veure els efectes causats, i així ens ho descriu:

> *"- Aquestes bombes, vostè diu que van caure exactament...*
> *- Al darrera de la finca.*
> *- Darrera de quina finca?*
> *- De can Biosca. De la masia de can Biosca. Va[n] caure on tenien ells dos ametllers. Al davant de la masia tenien els horts, i al darrera els*

[42] Arxiu Històric de Sant Just Desvern, Correspondència. Document del 30 de juliol de 1938.

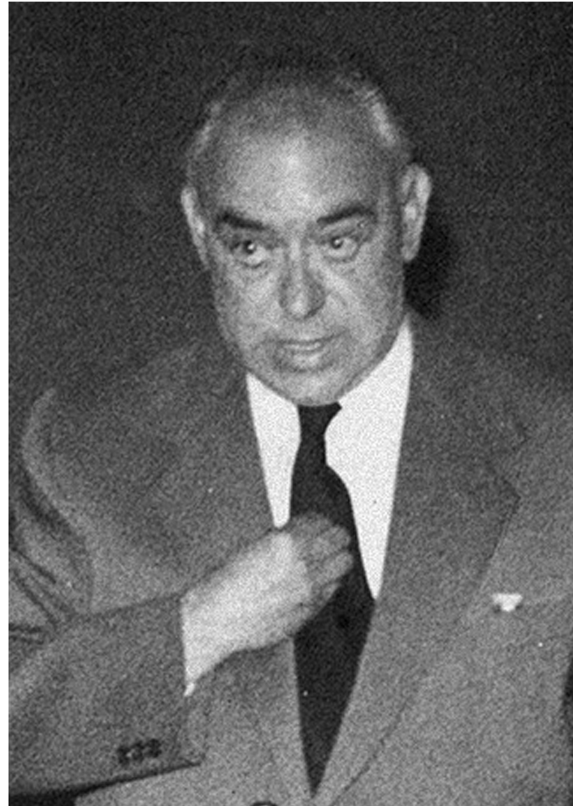
ametllers.Va[n] caure al darrera, entre els ametllers i la vinya del Piquet.
- I diu que van ser... quantes bombes?
- Dues bombes, però grans.
- I va veure... Què és lo que va veure?
- Doncs lo que aquell xicot va dir que havia caigut darrera ca seva. I encara amb més curiositat passàvem pel Camí Vell, que en deien.
[...]
- Els danys de les bombes, en què consistien?
- En dos forats. Una bomba a una distancia... poder d'uns deu metres o quinze metres d'una a l'altra, però un forat de 2 metres de fondària per ben bé uns 7 o 8 de diàmetre.
- I on van caure?
- Una en un camp d'ametllers, i una a la vinya de sota... I el que va rebre també: els xiprers, que tenia un viver de xiprers en Piquet. Saps qui vull dir, en Piquet? El que era mestre de música.
- Aquest viver de xiprers, també va rebre?
- Clar, perquè allò s'escampa."[43]

Afortunadament, aquelles dues bombes havien caigut en terreny descampat, no causant cap dany de consideració. Altra cosa hagués estat si haguessin impactat en zona habitada, ja que, en tractar-se de bombes del tipus III, explosives de 250 kilograms, les conseqüències podrien haver estat realment devastadores.

ENDAVANT AMB LES ATXES. COMENCEN ELS TREBALLS

Potser aquest primer contacte directe, i en terreny propi, amb la realitat dels bombardeigs fos el detonant que va accelerar l'inici material dels treballs de construcció.

El projecte físic d'aquest primer refugi seria obra de l'arquitecte municipal Josep Alemany i Juvé, el qual també dirigiria els treballs que, tot i comptant amb la participació voluntària de molts veïns, del gros de la seva realització s'hauria d'encarregar la Col·lectivitat del Ram de l'Edificació[44], empresa col·lectivitzada que s'havia format a

33 – L'arquitecte municipal Josep Alemany i Juvé, autor del projecte del refugi de les Escoles i director de la seva construcció. Museu Torre Balldovina, Arxiu d'Imatges.

[43] Entrevista feta a Ramon Fontanals realitzada el 9 de gener de 1977 per Jordi Amigó, transcrita i recollida a OCHOA GONZALEZ, Juli: *Aquella nit d'octubre*... Op. Cit. PP 54-55.

[44] La Vall de Verç. Núm. 39, juliol-agost de 1982. P. 14.

principis d'abril d'aquell mateix any agrupant les diverses empreses constructores de la localitat: Fills de Magí Campreciós, Francesc Calopa i Campamà, Manuel Fajardo i Batet, Jaume Pi i Rius i Miquel Malaret i Fosalba, tal com ens ho explicava Antoni Malaret i Amigó:

34 - Isidre Campreciós i Pagès, anterior patró de la principal empresa constructora local i en aquell moment element clau de la col·lectivitat de paletes.

"En ser publicat el decret de Col·lectivitzacions, van ser reunides totes les eines, els materials i mitjans de transport -un camió i un carro- als magatzems de Fills de Magí Campreciós, perquè era el més ben equipat d'entre totes les empreses. La Col·lectivitat del Ram de l'Edificació -Paletes i Manobres- va establir el seu domicili al carrer Ascaso núm. 45, abans de la Creu. La integració patronal a l'empresa col·lectivitzada va ser total i efectiva. Hem trobat alguns rebuts d'obres efectuades que signen Isidre Campreciós -patró- i Nemesio Cañamares -obrer-; o bé, Vicenç Campreciós -patró- i Joan Colom o Joan Ollé -obrers- com a representants sindicals".[45]

EL PLANTEJAMENT DEL REFUGI

Havent-se de definir què es volia fer exactament i com calia fer-ho, es va considerar que s'havia fer un refugi gran i sòlid, i que la millor manera possible de treballar-hi era seguint els mètodes tradicionals dels minaires santjustencs, atesa la llarga tradició i el prestigi que sempre han tingut arreu els professionals locals d'aquest ofici. Com sempre s'ha dit vulgarment, els santjustencs tenien la "mà trencada" fent mines.

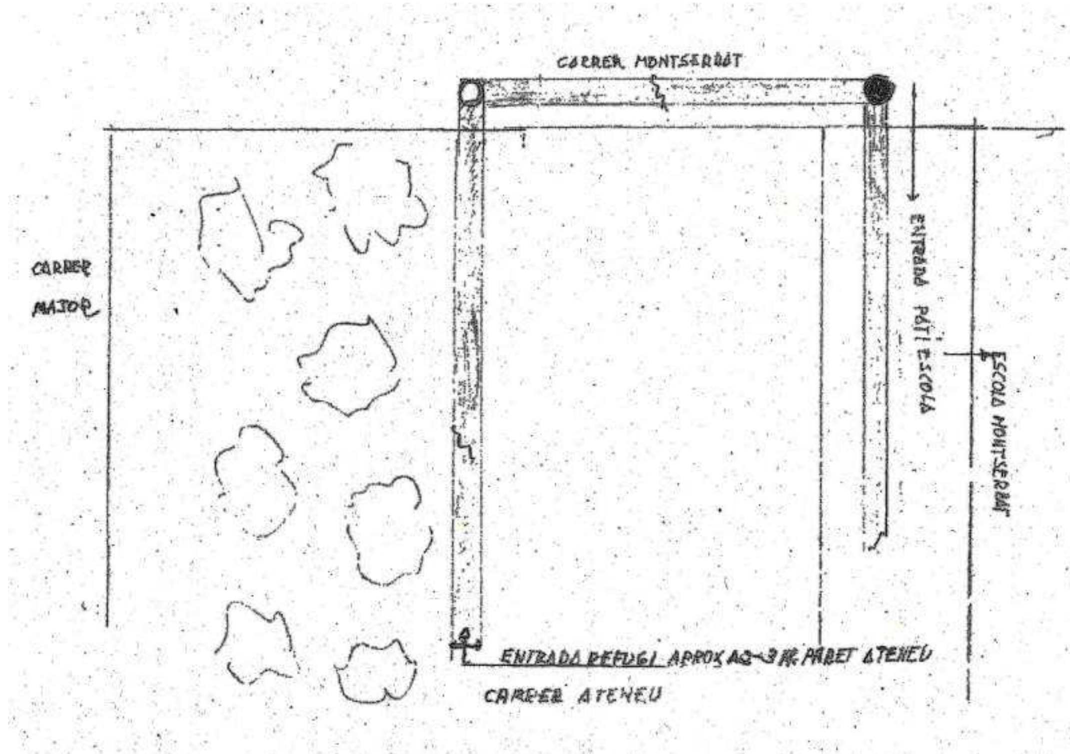
A títol d'exemple, el minaire santjustenc Joan Farràs Bigas, que no va participar directament en la construcció del refugi santjustenc, fou requerit, per causa del seu perfecte domini de l'ofici, per treballar en la construcció del refugi antiaeri de la fàbrica Batlló, que estava situada al número 87 del carrer de l'Escorial, al barri de Gràcia, a Barcelona.

A més, fent-lo d'acord amb la manera de fer dels minaires, el refugi tindria l'avantatge sobre altres de que, un cop iniciada l'obra i mentre encara s'hi estava treballant en uns sectors, permetia l'ús immediat de la part que en aquell moment ja estigués excavada, sense que fos necessari haver-lo enllestit en la seva totalitat, com era, per contra, el cas dels refugis que es feien partint d'una excavació a cel obert que calia cobrir posteriorment.

---

[45] MALARET I AMIGÓ, Antoni. *Sant Just Desvern. Notes sobre les col·lectivitzacions.* Dins *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939).* Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989. P. 430.

El refugi es construiria a uns 10 metres per sota del nivell del terra, ja que la fondària mínima que es recomanava era de 8 metres, i a grans trets constaria d'una única galeria en forma de lletra "U", formada per tres trams ortogonals de diferents llargàries, que enllaçaria les dues boques d'entrada.

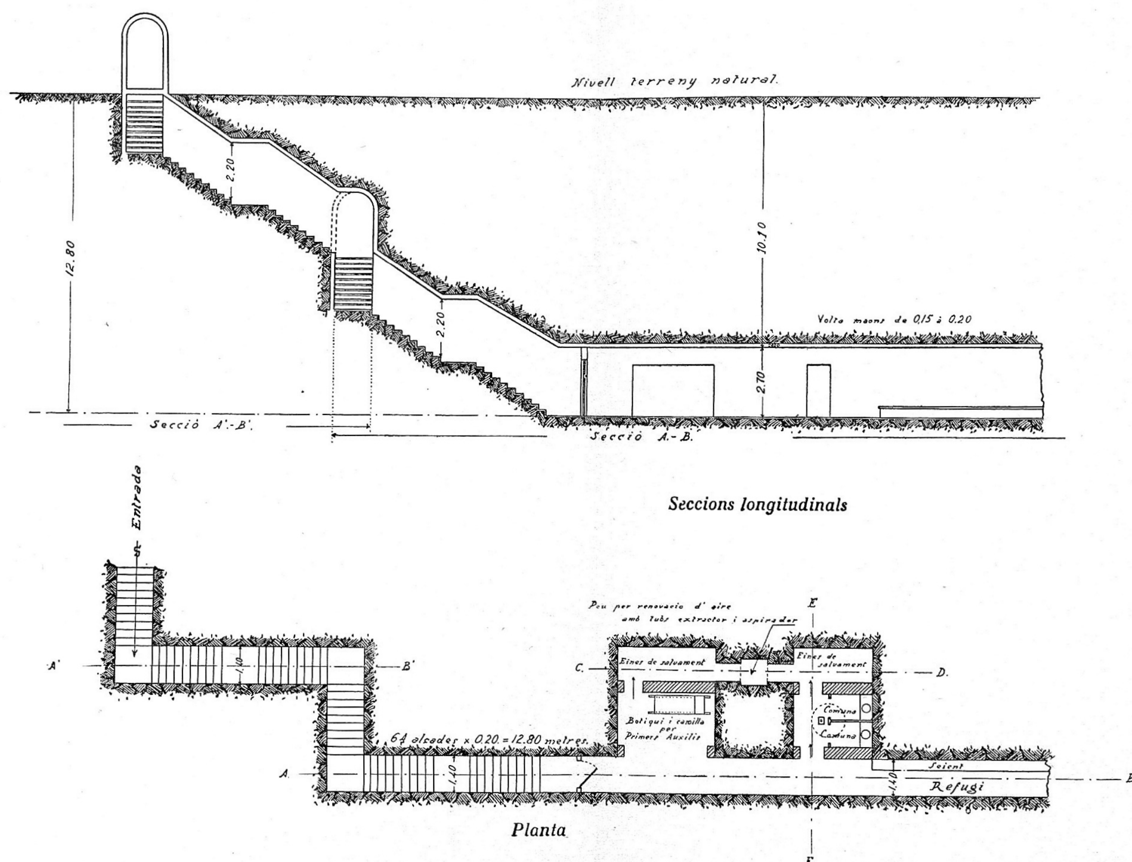

35 – Esquema del refugi fet, de memòria i abans de la seva redescoberta, per Rafel Malaret i Amigó, que en aquell temps treballava de meritori a la Col·lectivitat de paletes. Testimonis com aquest són els que van afavorir la seva posterior localització.

Un d'aquests dos accessos estaria situat al carrer de l'Ateneu, gairebé al davant de l'androna que separava l'edifici del cinema i la finca que hi confronta, i l'altre es faria dins del recinte de les escoles, just en el punt on el pati circumdant feia un gir, i amb accés des del carrer Montserrat. Precisament aquest segon lloc seria el punt on començarien els treballs d'excavació, però atès el seu especial emplaçament, els treballs no començarien fins que no hagués arribat el període de vacances escolars.

Els trams inicials d'escales descendents fins assolir el nivell de les galeries principals del refugi, havien de ser, tal com s'aconsellava, fets en ziga-zaga, per tal de reduir els possibles efectes de l'ona expansiva de les bombes que esclatessin a prop dels accessos.

Dels tres trams diferents que hauria de tenir la galeria del refugi, el més llarg de tots seria totalment rectilini i aniria des del carrer de l'Ateneu fins al carrer Montserrat, en sentit perpendicular a tots dos carrers. El segon tram seria també rectilini, i discorreria per sota del carrer Montserrat fins arribar a l'entrada del recinte de les escoles. El tercer tram, més irregular en el seu traçat, aniria pel pati exterior de l'escola fins arribar a l'altra boca.

36 - Patró ideal de construcció de refugis publicat per la JDPC en el llibret "Normes generals i instruccions tècniques" i que els santjustencs van seguir pràcticament fil per randa pel que fa a dimensions i esquema general (excepte les cambres laterals) a l'hora de construir el refugi de les Escoles. Arxiu Nacional de Catalunya.

Rafael Malaret i Amigó, que en aquell temps feia feines de meritori a la Col·lectivitat del Ram de l'Edificació tot i no tenir encara l'edat reglamentària per treballar, ens explicava sobre el terreny que el traçat un tant irregular d'aquest tram era degut a l'existència d'una claveguera que havia calgut esquivar:

> *... No van poder passar cap allà perquè aquí passa la cloaca de l'Ateneu, que és una servitud que té amb l'Ajuntament quan van vendre les escoles...* [46]

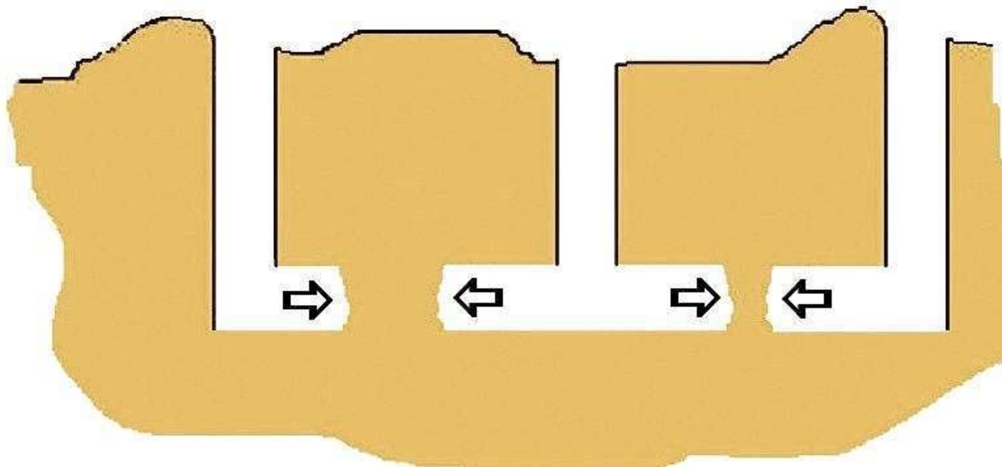
ELS TREBALLS DE CONSTRUCCIÓ

Com en totes les obres d'aquest tipus, un cop determinats els respectius emplaçaments de les dues boques d'accés i havent-se definit el recorregut que hauria de tenir la galeria subterrània que les havia d'enllaçar, es van establir a l'exterior tota una sèrie de punts fàcilment accessibles que estaven situats a cosa d'una vintena de metres l'un de l'altre, en els quals es començarien a perforar els pous d'accés als diferents trams de l'excavació i que alhora haurien de servir pel buidatge de les terres extretes. Tal

[46] Testimoni de Rafael Malaret i Amigó donat el dia 8 de maig de 2008 en el decurs de la "Festa de la Pau". Transcripció de l'autor.

extracció, com bé ens recordava Rafael Malaret, es feia mitjançant corrioles i preferiblement amb torns, el rendiment dels quals era notablement superior.

Els pous baixaven fins assolir la cota abans esmentada de 10 metres per sota del nivell del carrer, i en aquest punt es començava a fer la excavació des d'un punt a l'altre, obrint dues galeries que avançaven en sentit contrari fins que tots dos fronts d'excavació es trobessin.

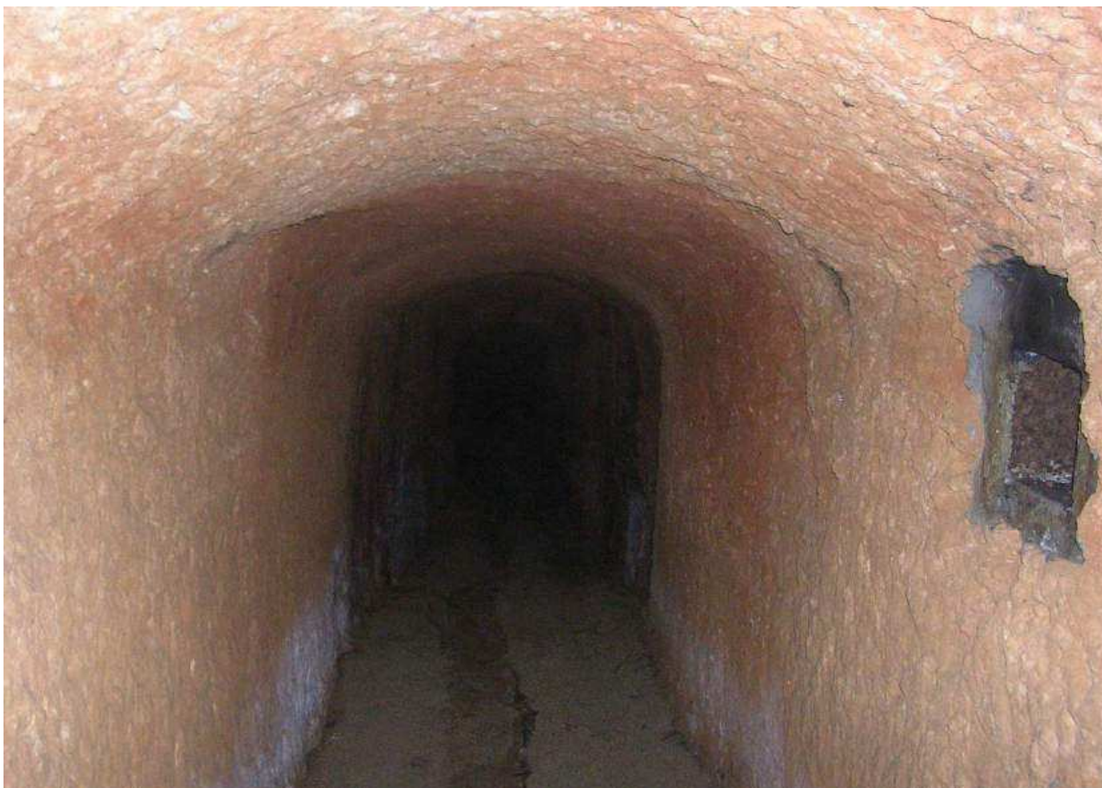

37 – El mètode tradicional d'excavació de galeries emprat pels minaires. Dibuix de l'autor.

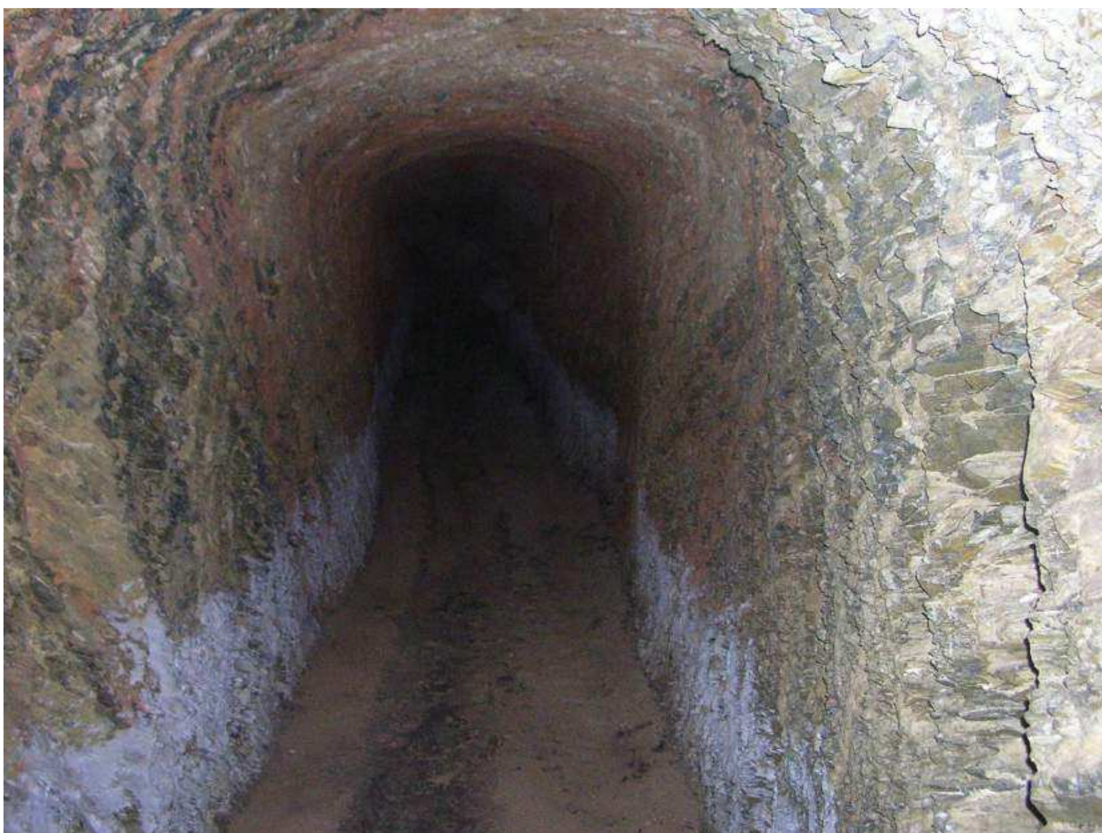
Per tal d'optimitzar esforços es treballaria segons el mètode que sempre s'havia emprat en la construcció de les mines d'aigua, tècnica prou coneguda dels santjustencs. Així, en una primera fase de la foradada les galeries excavades es van fer d'unes dimensions mínimes, les suficients per a poder anar avançant, i un cop aconseguit l'enllaç es va procedir a eixamplar-les fins assolir la secció que d'una manera pràcticament constant tindria definitivament el refugi: 1,25 a 1,35 metres d'amplada per una alçada de 2 metres amb sostre resolt mitjançant volta escarcera d'uns 15 cm. de fletxa, que en alguns trams molt puntuals disminuïa fins arribar a unes dimensions mínimes, presentant llavors sostres pràcticament plans.

Pel que fa al terreny en què es treballava, la major part del recorregut està estructurat en els materials quaternaris del plistocè de la plana al·luvial del Pla de Barcelona, constituïts bàsicament en la seva totalitat per argiles vermelles relativament toves i fàcils d'excavar, les quals, en les proximitats de la boca del carrer de l'Ateneu comencen a trobar-se barrejades amb peudemont ric en carbonat càlcic, presentant llavors en alguns sectors uns horitzons de recarbonatació, coneguts com a capes de torturà, que en ser sensiblement més dur que els materials anteriors, venien a dificultar una mica els treballs.

Es pot considerar que en aquests materials, el rendiment d'una persona que estigués treballant a un ritme raonable es podia establir en un metre cúbic excavat per cada tres hores de feina, més o menys.

38 – La major part de les galeries del refugi estan excavades en argiles vermelles relativament toves, la qual cosa els va facilitar molt la feina. Fotografia: Juli Ochoa.

39 – Sector excavat en les pissarres, també conegudes pel nom de llicorella, un material molt més dur que les argiles. Fotografia: Juli Ochoa.

No va ser així quan es va excavar el sector situat en el punt on confluïen dos dels trams previstos i les galeries giraven noranta graus per deixar el carrer Montserrat i anar cap a l'Ateneu. En excavar el pou de buidatge que es va fer en aquell punt, després d'haver aprofundit els primers cinc metres en les toves argiles habituals, es van trobar que el nivell subjacent estava constituït per les pissarres de finals de l'Ordovicià i del Silurià, provinents del glacis de Collserola, i que es van mantenir durant tota l'excavació del pou fins la fondària desitjada, així com també durant uns quants metres de la galeria, la qual cosa els va suposar un esforç addicional, tenint, però la contrapartida de que aquest sector seria després la part més sòlida i estable del refugi.

40 – Base d'un pou de buidatge bastida i amb sostre de volta catalana de doble full. Cap a la part dreta de la volta es pot apreciar la perforació que dóna pas a l'espirall. Fotografia: Juli Ochoa.

EL SISTEMA DE VENTILACIÓ

Un cop finalitzada la foradada, i amb ella la necessitat d'evacuar a l'exterior les terres extretes en fer l'excavació, la major part dels diversos pous de buidatge existents van perdre la seva utilitat inicial, no deixant per això de ser de profit, ja que es van aplicar a una altra finalitat de vital importància: la ventilació del seu interior en previsió d'utilitzacions més o menys llargues per un volum considerable de públic.

Això ho aconseguirien creant un circuit de ventilació estàtica basat en espiralls zenitals amb sortida a l'exterior que, aprofitant qualsevol brisa exterior, i per efecte Venturi, afavorien la sortida de l'aire viciat de l'interior del refugi, i creaven una depressió que es compensava automàticament amb l'entrada d'aire fresc procedent de les boques d'accés.

Per fer-ho, cada porció de galeria on incidien els pous de buidatge es va bancar amb parets de maó i sostre de volta catalana de doble full lligada amb ciment ràpid, en la que van practicar un orifici a l'alçada de l'eix del pou. Aquest orifici seria la base de l'espirall, un conducte de 20 x 20 cm fet amb maons, que arribava a l'exterior, reblint després amb terra la resta del pou que el circumdava.

41 – Interior d'un espirall. Fotografia: Juli Ochoa.

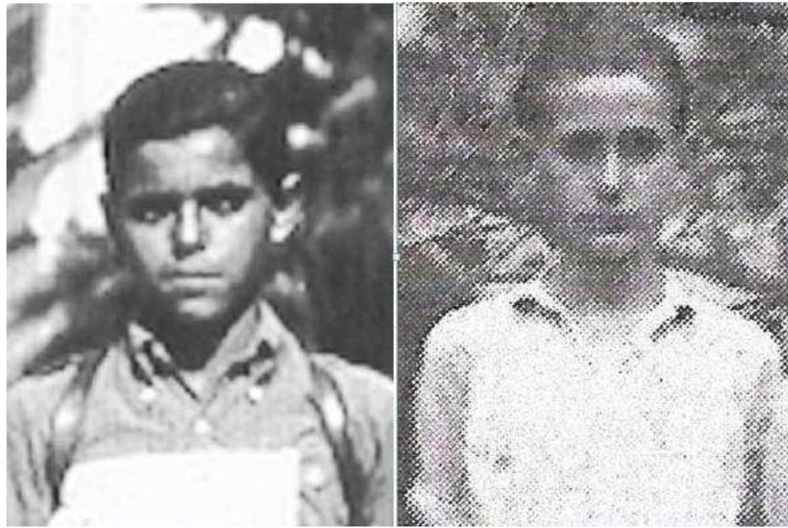
PROFESSIONALS I VOLUNTARIS

Tot i que, segons ens ho recorden diversos testimonis, en la construcció del refugi hi van participar bastants veïns, el fort dels treballs, especialment aquells que es realitzaven a l'interior de les galeries i que eren més tècnics, a la vegada que més durs, anava a càrrec dels paletes de la col·lectivitat, mentre que la participació dels voluntaris no qualificats es limitava generalment a les feines exteriors de suport.

Sebastià Farràs i Amigó, que llavors tenia disset anys, recorda que hi havia molts voluntaris, que ell mai no va entrar al refugi durant els treballs, i que juntament amb altres joves va participar en el sector proper a la porta de l'Ateneu traient terra amb corrioles des de l'exterior.

Joan Barreda i Presas, un parell d'anys més jove que l'anterior, també hi va estar ajudant en aquell mateix punt, i així ens ho recordava:

"Jo hi havia anat a treballar en allà, pues, amb unes katiuskes[47]*, que anàvem voltant i pujant els cabassos i tot allò, pues un rato un i un rato l'altre".*

42 – Sebastià Farràs (esquerra) i Joan Barreda (dreta), llavors dos adolescents, recordaven haver participat en les tasques de suport a la construcció del refugi. Fotografies: Arxiu de la Secció Excursionista de l'Ateneu Santjustenc i col·lecció de la família Cañadó-López.

EL REFUGI A FINALS DE JULIOL DE 1937

Els treballs de construcció del refugi marxaven a bon ritme, i així ens trobem que a finals de juliol la cosa ja començava a tenir cara i ulls, i una part considerable del refugi ja es podia considerar gairebé enllestida, especialment la corresponent a l'accés situat a les Escoles, tot i que atenent al conjunt encara calia fer una bona part del què en un principi s'havia projectat.

És en aquell moment en que la Col·lectivitat del Ram de l'Edificació, fent cau i neta, va presentar a la Junta de Defensa Passiva local una relació de tot el que en aquell moment encara quedava per fer[48] i l'import aproximat que la seva realització suposaria:

L'escrit, datat el 29 de juliol de 1938 i signat per Isidre Campreciós i Nemesio Cañamares, deia així:

"Junta local de Defensa Pasiva

Pressupost aprosimat per acabar el refugi en construcció del "Grup Escolar Municipal" del Carrer de Monserrat i segons detall:

Per foradar els dos trossos que queden de refugi i treura les terres.
Per retocar les terres de la bolta del refugi per donar-hi punt i treura les terres.

[47] Botes d'aigua.

[48] Alguns dels treballs que s'esmenten en el pressupost, especialment aquells que fan referència als acabats (llum, bancs, sanitaris...), sembla ser que mai no es van arribar a fer, cosa que ha estat confirmada per alguns dels testimonis i també per l'evidència física en el moment de la redescoberta del refugi.

Per les parets de totxo, bolta i graons de l'entrada del Carrer Avinguda de la Republica.
Per les parets i boltes per tapar els pous d'extreure les terres, i fer un espirall a cada pou.
Per trevalls i materials d'Electricista i de paleta per l'instalació de la Electricidad.
Per trevalls i materials per fer els bancs del refugi.
" " " " dos dispensaris.
" " " " dos waters.

Tots aquests trevalls i materials avans expressats importarien la suma de *20.911,90 pessetes.*"

COL·LECTIVITAT DEL RAM DE L'EDIFICACIÓ
PALETES i MANOBRES
CARRER ASCASO, n.º 45
TELÈFON n.º .... (Central Esplugues)

JUST DESVERN (Barcelona) 29 de Juliol del 1938

Junta local de Defensa Pasiva

Pressupost aproximat per acabar el refugi en construcció del "Grup Escolar Municipal" del Carrer de Monserrat i segons deta[...]

Per foradar els dos trossos que queden de refugi i treura les terres
Per retocar les terres de la bolta del refugi per donar-li punt i treura les terres.
Per les parets de totxo, bolta i graons de l'entrada del Carrer Avinguda de la Republica.
Per les parets i boltes per tapar els pous d'extreure les terres, i fer un espirall a cada pou.
Per trevalls i materials d'Electricista i de paleta per l'instalació de la Electricidad.
Per trevalls i materials per fer els bancs del refugi.
" " " " " " " dos dispensaris.
" " " " " " " dos Waters.

Tots aquests trevalls i materials avans expressats importarien la suma de 20,911'90 pessetes.

Nemesio [illegible]

43 - El pressupost presentat per la Col·lectivitat del Ram de l'Edificació. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

MA D'OBRA DE REFORÇ

Aquesta segona part dels treballs del refugi era la que potser podria estar més necessitada de ma d'obra de suport, encara que tècnicament no fos la més qualificada.

Per tal motiu es va procedir a revisar a la llista que havia estat confeccionada tres mesos abans i a confeccionar una nova relació molt més acurada i exhaustiva d'elements amb oficis més o menys vinculats amb la construcció, en la qual només hi figuraven, però, aquells mossos corresponents a les lleves dels anys 1922 a 1924, excloent els altres.

Reemplazo 1924		
Valeriano Munté Munté	*Auxiliar de la Construcción*	*vive en Ascaso, 25*
Salvador Roig Cañiza	*ladrillero*	*vive en can Freixas*
Pedro Padrosa Juncà	*trabajador de la tierra*	*vive en masia Padrosa*
Blas Cartró Amigó	*albañil*	*vive en Buenavista 46*
Pedro Sorolla Subirana	*peón*	*vive en Ascaso, 8*
Miguel Ribera Riba	*horticultor*	*vive en Electricidad, 2*
Constantino Barberà Prats	*del campo*	*vive en Ascaso, 13*
Bartolomé Puig Oliveras	*carpintero ebanista*	*vive en Badó, 14*
Jaime Artigas Pujadas	*del campo*	*vive en can Sagrera*
Antonio Pérez Garcia	*peón*	*vive en Bach de Roda*
Reemplazo 1923		
Alfonso Torres Lladó	*del campo*	*vive en A. Clavé, 6 letra B*
Félix Castells Pous	*...*	*vive en pasaje Llobregat*
Salvador Parra García	*ladrillero*	*vive en Ascaso, 26*
Antonio Muñoz Roldán	*peón*	*vive en can Melic*
José Buixeda Artigas	*del campo*	*vive en plaza Estudios, 3*
José Navarro Muñoz	*...*	*vive en Bonavista, 8*
Eduardo Rey Vingut	*peón*	*vive en Laureano Miró, 7*
Francisco Campreciós Sala	*estucador*	*vive en Mayor, 32*
Enrique Campreciós Pagès	*albañil*	*vive en Montserrat, 1*
Reemplazo 1922		
Antonio Busquets Mascaró	*del campo*	*vive en A. Clavé, 46*
Florencio Urpí Busquets	*del campo*	*vive en A. Clavé, 32*
José Guasch Cardó	*del campo*	*vive en masia Oliveras*
Gabriel Font Carbonell	*ramo construcción*	*vive en Badó, 6*
José Carbonell	*...*	*...*

Així doncs, dels catorze individus que s'esmentaven en aquella primera relació del mes d'abril, només es mantenien sis: Francesc Campreciós Sala, Salvador Roig Cañiza, Jaume Artigas Pujades, Miquel Ribera Vila, Josep Guasch Cardó i Enric Campreciós Pagès. Tots els altres eren nous, fins arribar als vint-i-quatre recollits en aquella nova llista.

Tots ells van ser citats el dia 25 d'agost de 1938 a les 8 h del vespre a la casa consistorial per tal d'anar a realitzar uns determinats "treballs de fortificació", sense fer esment, però, de la seva naturalesa concreta. Cal pensar que aquella convocatòria feia referència a la continuació dels treballs en el refugi, ja que en aquella moments a Sant

Just no s’estava duent a terme cap altre tipus d’obra que fos mereixedor de tal qualificatiu.

BUROCRÀCIA I CONTROLS, AIXÒ SÍ

Ja hem vist que no hi va haver cap mena d’ajut institucional, prou que ho havia deixat clar la Junta de Defensa Passiva de Catalunya, la qual, però, no parava de posar en pràctica noves i diferents formes de controlar el que per part de les juntes locals s’hi pogués estar fent.

Per tal de donar compliment al que interessava a la Direcció General de la D.C.A. Defensa Passiva, del Ministeri de Defensa Nacional, el conseller de Governació i Assistència Social, Antoni Maria Sbert i Massanet va fer inserir un qüestionari en el Diari Oficial de la Generalitat del 7 de juliol de 1938 en el que feia avinent a tots els alcaldes de Catalunya que l’havien de contestar en el termini més breu possible. Les dades per les quals s’interessaven són les següents:

“Primer.- Està constituït a la localitat el Comité o Junta de Defensa Passiva Local, d’acord amb el Decret Presidencial del 9 de juny del 1937, publicat al DOGC núm. 164, corresponent al dia 13 següent?

Segon.- Es té instal·lat servei d’alarma contra els bombardeigs?

Tercer.- Quina és la senyal emprada? (sirenes, xiulets, campanes, etc.)

Quart.- Detall del personal sanitari, de desenrunament, d’incendi i guàrdies de refugi.

Cinquè.- Si té instal·lats refugis contra bombardeigs. Capacitat total d’aquests. De quina classe són (ciment armant, galeria de mina, trinxeres, coves, etc.)

44 – El conseller de Governació i Assistència Social, Antoni Maria Sbert i Massanet.

Sisè.- Quina població té ?

Setè.- Característiques del terreny.

Vuitè.- Venes líquides del subsòl.

Novè.- Mitjans econòmics amb què es compta per a fer front a la construcció de refugis i altres atencions de la Defensa Passiva.

Desè.- Fonts d'ingressos.

Onzè.- Situació de la caixa en el moment de contestar.

I finalment, tramesa del plànol de la respectiva població."

L'afany de control per part de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya seguia sent absolutament manifest, i contínuament s'anaven rebent noves instruccions al respecte, fins i tot tasques d'inventari de nivell gairebé policíac.

El 8 de juliol de 1938 es rebia un escrit enviat per Ramon Perera i Comerma, secretari tècnic de la secció de Plans i Obres on els indicava que en el breu termini de set dies havien d'emplenar un full del cens de refugis habilitables que s'adjuntava, tot dient-los que:

> *"Hem de remarcar-vos que heu d'incloure-hi tots els refugis existents, independentment de la forma d'intervenció que en la seva construcció hagi pogut tenir-hi la vostra Junta Local de Defensa Passiva".*[49]

45 – Ramon Perera i Comerma, secretari tècnic de la secció de Plans i Obres de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya.

Aquest requeriment tampoc va ser contestat, i en Perera hagué de tornar a insistir sobre aquest punt el 12 d'octubre, sense rebre, aquest cop tampoc, cap mena de resposta.

Paral·lelament a aquest cens del refugis que fins llavors havien estat construïts amb o sense el seu suport, La Junta de Defensa Passiva de Catalunya continuava fent campanya en pro d'aquell model de refugi que consistia en una rasa o trinxera més o menys coberta i que en el seu moment havien aconsellat fer als santjustencs. La Junta Local de Defensa Passiva de Barcelona, principal destinatària del seu suport, s'hi afegia, fent-se ressò de les seves excel·lències:

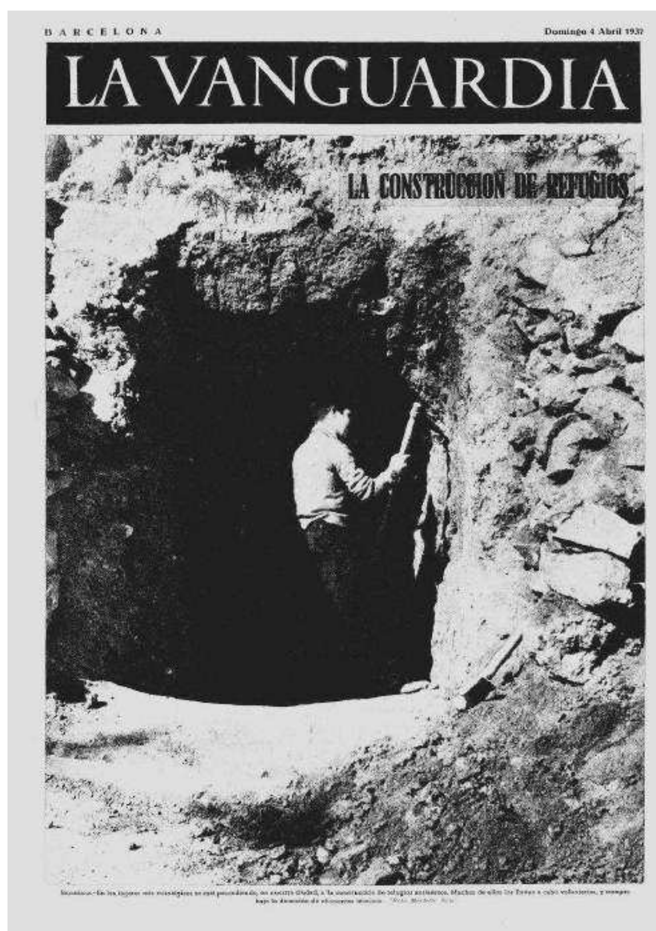
"El tipus de refugi més pràctic, més ràpid i menys costós.
Els tècnics de la Junta Local de Defensa Passiva, prenent com a base pràctica les estadístiques dels efectes produïts per les bombes llançades damunt Barcelona i altres indrets de Catalunya (penetració, con d'explosió, projecció de metralla, projecció de runes, buf, succió, caiguda d'edificis, etc.) han establert el percentatge de perill de cada tipus de refugi en relació amb el cost del refugi, materials necessaris i termini d'execució, deduint la conveniència de prescindir totalment de la protecció contra els efectes directes produïts per la penetració de la bomba que no explota o el con

[49] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 8 de juliol de 1938.

d'explosió de la que esclata, per ésser tan ínfim el percentatge de perill i ensems el que obliga a un major cost, més gran quantitat de material i una major lentitud d'execució, procurant en canvi el perfeccionament màxim contra tots els altres efectes.
La Junta recomana i emprèn directament la construcció de refugis senzills, anomenats de rasa coberta naturalment, o sia en galeria de mina a poca profunditat, de traçat tortuós que trenca l'enfilada, deixant de banda tot intent de protecció superior contra l'impacte directe. Aquest tipus, que cobreix a bastament els riscos de gran percentatge de perill, té l'avantatge de resultar econòmic, construir-se ràpidament i necessitar pocs materials.
Si aquesta recomanació, filla de l'experiència i assessorament tècnic, porta a tots els ciutadans el convenciment que han de seguir-la, no trigarem d'arribar ben aviat a disposar d'una xarxa de refugis a totes les barriades de Barcelona".[50]

EL RITME DE LES OBRES GENERA ALGUNA INQUIETUD

Al marge de tota la munió de tràmits burocràtics que s'exigien a la Junta santjustenca, les obres del refugi anaven progressant. Durant la primavera i l'estiu de 1938 es va estar treballant en la seva construcció, i en arribar les vacances escolars del col·legi "Ramon Muntaner", emplaçament d'un dels accessos al refugi, es va poder treballar molt més còmodament al poder accedir-hi sense entrebancs des dels seus dos extrems.

BARCELONA Domingo 4 Abril 1937

LA VANGUARDIA

LA CONSTRUCCION DE REFUGIOS

46 – *Treballant en la construcció d'un refugi. Portada de La Vanguardia del 4 d'abril de 1937.*

Tot i això, sembla ser que els treballs estaven trigant més a acabar del que fora de desitjar per alguns sectors. El 19 d'agost, J. Vilardell, secretari d'organització del PSUC local enviava el següent escrit[51] a l'alcalde Alfred Arís, president estatutari de la Junta, reclamant que es convoques una reunió per a rendir comptes, la qual havia estat sol·licitada algun temps abans:

"Sr. President de la Junta de Defensa Passiva,

En data del 21 de Juliol proppassat, el nostre representant en aquesta Junta, company J. OLIVO, per indicació nostra, li dirigi una lletra en la qual li sol·licitava la convocatòria de la

[50] La Humanitat, del 12 d'agost de 1938. P. 2.

[51] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 19 d'agost de 1938.

Junta i que en la reunió poguessin conèixer els seus membres un estat de comptes, per escrit.

Havent transcorregut prop d'un mes sense que la Junta hagi sigut convocada, ni obtenir cap resposta, li dirigim la present, per a ratificar-li la nostra sol·licitud i comunicar-li el següent acord del nostre Partit relatiu a aquesta qüestió:

Que si la Junta de Defensa Passiva, no es reuneix i prén acords satisfactoris per a la prompte terminació del refugi en construcció, els afiliats al nostre partit deixaran col·lectivament de pagar les contribucions imposades per ella a la construcció de refugis.

El que ens plau comunicar-vos per al vostre coneixement."

47 – Segell del PSUC local, els representants del qual van protestar davant del que ells consideraven una manca d'activitat i transparència. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

Deu dies després, el 29 d'agost, Arís contestava a Vilardell[52], donant-li una explicació planera del banal motiu d'aquell retard:

"Contestant el vostre escrit, rebut el dia 26 del corrent, tinc de dir-vos que era proposit meu reunir la Junta Local de Defensa Passiva oportunamen, pero per dificultats que varen presentar-se d'ultima hora no va esser-me possible ja que el company Isern va posar-se malalt i suposant que seria cosa de pocs dies ha sigut el motiu d'aquest aplaçament, ja que jo mateix també hi estat alguns dies no trovant-me bé.

No obstant tenim en compte la vostra sol·licitut com sigui que el company Isern tinc noticies que no tardarà gaires dies estar millor, convocaré inmediatament la junta interessada.

Salut i República

L'alcalde"

BATEIG DE FOC: EL REFUGI VA FER SERVEI

La nit del 8 al 9 d'octubre de 1938 vuit avions bombarders S.81 de les esquadretes 251 i 252 de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari* procedents de Mallorca van realitzar una

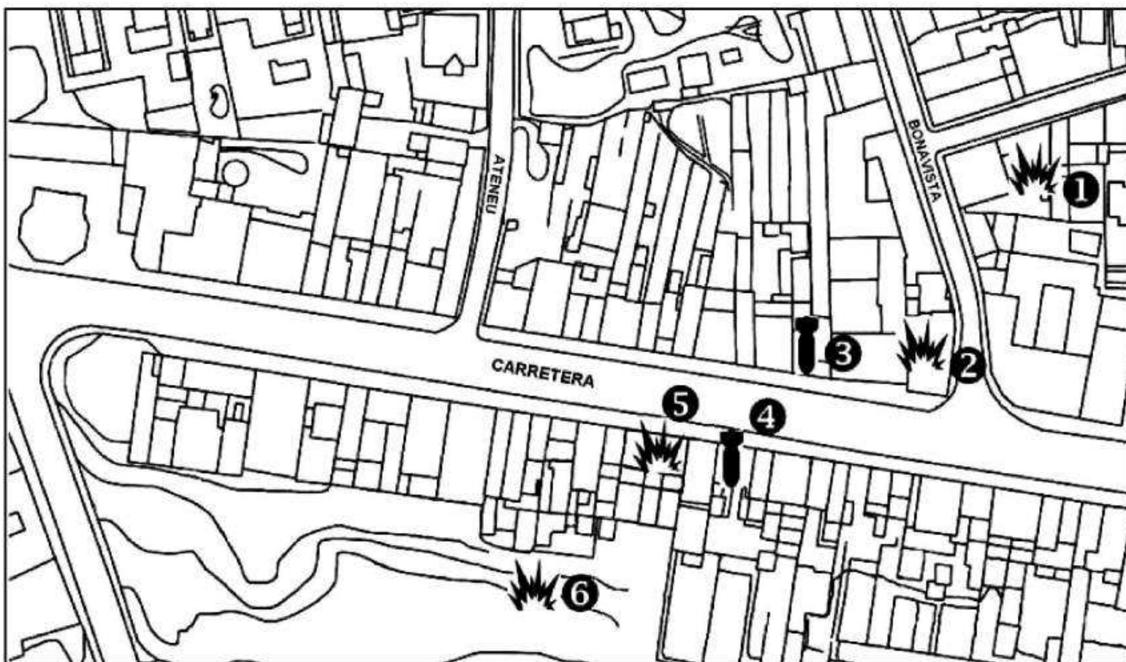
[52] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 29 d'agost de 1938.

incursió sobre Barcelona, començant el seu atac pel punt d'observació republicà de Sant Pere Màrtir, el qual fou durament bombardejat.

Un dels avions atacants, l'aparell número 7 de l'esquadreta 252, va resultar tocat per les defenses barcelonines mentre encara es trobava sobre la vertical de les instal·lacions de Sant Pere Màrtir. A la vista de l'estat en que va quedar com a conseqüència de l'impacte rebut, aquell bombarder va haver d'abandonar la formació i, tot perdent progressivament velocitat i alçada, emprengué el camí de tornada cap a la seva base insular, anant a cercar el mateix punt per on poc abans havia arribat, tot seguint una ruta que en principi no estava prevista i que li suposaria haver de sobrevolar la localitat de Sant Just Desvern.

Tot just iniciat el seu camí de retorn, la càrrega de bombes que encara duia li suposava a aquell avió un doble perill: d'una banda, el pes dels projectils era un llast innecessari, especialment ara que tenia problemes al motor. De l'altra, el fet d'haver d'aterrar avariat i carregat d'explosius, hagués estat una operació extremadament arriscada.

La millor solució i la més expeditiva consistia en desfer-se com més aviat millor d'aquells incòmodes projectils, i és així com va començar a deixar caure la seva destructiva càrrega sense parar-se a pensar en les possibles conseqüències que aquesta acció podia comportar a la població innocent d'aquella localitat que en aquell moment sobrevolava.

48 – Bombardeig de Sant Just Desvern la nit del 8 al 9 d'octubre de 1938 en la que van caure sis bombes sobre el poble, quatre de les quals van esclatar, causant diversos danys. Dibuix de Juli Ochoa.

L'avió italià va bombardejar, doncs, un poble en el que no hi havia pràcticament res mereixedor de ser qualificat com a objectiu bèl·lic, i les sis bombes del tipus "Mina" de 15 kilograms cadascuna que van caure aquella nit sobre Sant Just van enfonsar tres cases situades a la zona de la carretera, causant danys de consideració en altres tantes,

tant sols per causa de l'afany que van tenir els aviadors italians de lliurar-se de la seva perillosa càrrega.

Es pot considerar que aquest va ser l'únic cas d'agressió aèria sofert pel nucli urbà de Sant Just Desvern en el decurs de tota la guerra. L'altre atac de l'aviació enemiga, recordem-ho, van ser les bombes caigudes a can Biosca, les quals, llevat de l'ensurt d'uns pocs, no van causar pràcticament cap dany de consideració.[53]

49 – Fidel Poll, testimoni de la utilització del refugi durant el bombardeig de Sant Just. Col·lecció Núria Milà.

Tot apunta a que el refugi, a falta, potser, d'algun petit detall en els acabats, va quedar pràcticament enllestit durant el mes de setembre de 1938, i que, tot seguit, ja va començar a ser normalment utilitzat, havent pogut arribar a prestar servei aquella terrible nit del bombardeig.

És prou significatiu en aquest sentit el testimoni del veí Fidel Poll Ribas, fill del llavors cafeter de l'Ateneu, i que aleshores tenia 10 anys, el qual recorda haver vist, en sortir del refugi, com els vidres de l'edifici d'aquella entitat s'havien trencat per efecte de les explosions de les bombes caigudes sobre el poble. També recorda com la roba que tenien estesa al pati del roure de l'Ateneu va quedar tota entortolligada en els filferros pels efectes del buf i contrabuf d'aquelles explosions.[54]

FUNCIONARIS ESTRICTES

Un parell de mesos abans, el 6 d'agost, la Junta santjustenca havia rebut un ofici que els adreçava Florenci Tor Camprubí, secretari tècnic d'Informació i Enllaços de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya amb el Vistiplau del seu secretari general, Manuel Davó Aniorte, en el que els recordava:

> *"...l'obligació que teniu que sempre que a la vostra població o contorns immediats es realitzi alguna agressió d'aviació facciosa, ens ho comuniqueu immediatament per telèfon o altre mitjà més ràpit, donant-nos tota classe de*

---

[53] Un relat més detallat sobre els bombardeigs aeris que va patir Sant Just el podeu trobar a OCHOA GONZALEZ, Juli: *Aquella nit d'octubre. 75 anys del bombardeig de Sant Just Desvern*. Dins *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs* núm XVIII. Centre d'Estudis Santjustencs. Sant Just Desvern, 2013. PP 9-155.

[54] Conversa mantinguda per l'autor amb Fidel Poll Ribas el 21 d'abril de 2013 a Sant Just Desvern, durant la Festa de Sant Jordi que es celebrava a can Ginestar.

> *detalls sobre el particular, tals com: nombre i tipus d'avions agressors – nº de bombes llançades – nº de víctimes (morts i ferits) descriminant sexes – nº d'edificis destruïts, total i parcialment, etc. Etc., sens perjudici de que després per escrit ens repetiu i amplieu tots els detalls possibles".*[55]

L'endemà del bombardeig, Alfred Arís, alcalde de Sant Just i president de la Junta Local de Defensa Passiva, angoixat, notificava de bon matí a la Junta de Defensa Passiva de Catalunya que a la barriada de la carretera, on s'havia patit el bombardeig, encara hi havia un parell de bombes sense esclatar que dificultaven els treballs conduents a la normalització de la situació.

A les 11:05 del matí, aquests donaven trasllat d'aquesta sol·licitud al Parc d'Artilleria, atès que era competència d'ells. Donada la incompareixença dels artificiers que es reclamaven, els santjustencs van tornar a insistir dos dies més tard, rebent aquesta reclamació el mateix tractament que l'anterior.[56]

50 - Signatura autògrafa de Florenci Tor i Camprubí, secretari tècnic d'Informació i enllaços de la JDPC. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

Davant la incompareixença definitiva dels especialistes que s'havien de fer càrrec de la desactivació i retirada d'aquelles bombes, el propi Arís es va encarregar de desactivar, almenys, una d'elles, i la seva recompensa per tan arriscada empresa va consistir en els pocs diners que per aquell ferro vell li va acabar donant el drapaire.

Tot i les visibles mancances d'aquests sistemes de protecció civil, la burocràcia, això si, funcionava amb rígida i absoluta eficiència, i els elaboradíssims informes que confeccionava la JDPC sobre els temes que eren de la seva competència eren modèlics en tots els sentits.

Dos dies després del bombardeig, el 10 d'octubre, la secretaria tècnica d'informació i enllaços de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya enviava a l'Ajuntament un formulari que calia emplenar urgentment per tal de poder tenir-ho tot controlat com cal:

---

[55] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 9 d'agost de 1938.

[56] Centro de Documentación de la Memoria Histórica. PS-Barcelona.Generalitat, 260,3. Documents núm. 89/137 i 96/37.

"Amb referència al bombardeig de que ha estat objecte aquesta població el dia 8 del corrent, plau-me adjuntar-vos una fitxa a fí de que amb la major rapidesa i exactitut possible, us serviu retornar degudament emplenada".[57]

També, i per tal d'actualitzar les dades sobre refugis de què disposaven, el 12 d'octubre, quatre dies després d'aquell bombardeig que encara no havia estat atès del tot, en Ramon Perera els enviava una nova carta, que aquest cop deia:

"Atès el que està decretat sou pregat de disposar que s'empleni degudament l'adjunt full de Cens de refugis existents en la vostra localitat, el qual ens serà tramès en el plaç de set dies.
Hem de remarcar-vos que heu d'incloure-hi tots els refugis habilitables independentment de la forma d'intervenció que en la seva construcció hagi pogut tenir-hi la vostra Junta Local de D.P."[58]

51 – Signatura autògrafa de Ramon Perera i Comerma, secretari tècnic de la secció de Plans i Obres de la JDPC. Arxiu Històric de Sant Just Desvern.

Eren una requisitòries consecutives de les autoritats competents, i els santjustencs van complir puntualment el que els havia estat demanat en la primera d'elles:

"*Degudament omplenada em plau retornar-vos la fitxa tramesa a aquesta alcaldia segons comunicat de data 10 del corrent, la qual fa referència al bombardeig que ha estat objecte aquesta població en data 8 de l'actual.*
S. Just Desvern, 15 d'octubre del 1938".[59]

Però, potser van acabar considerant que els de Barcelona ja n'havien fet un grà massa. El cas és que la segona, la que feia referència al cens de refugis, ja no va arribar a ser contestada, o almenys, no n'hi ha cap constància.

UTILITZACIÓ REGULAR DEL REFUGI

A més d'aquella nit memorable del bombardeig, el refugi va ser regularment utilitzat, i són bastants, encara, els santjustencs que ho recorden.

---

[57] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 10 d'octubre de 1938.

[58] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 12 d'octubre de 1938

[59] Id., Document del 15 d'octubre de 1938.

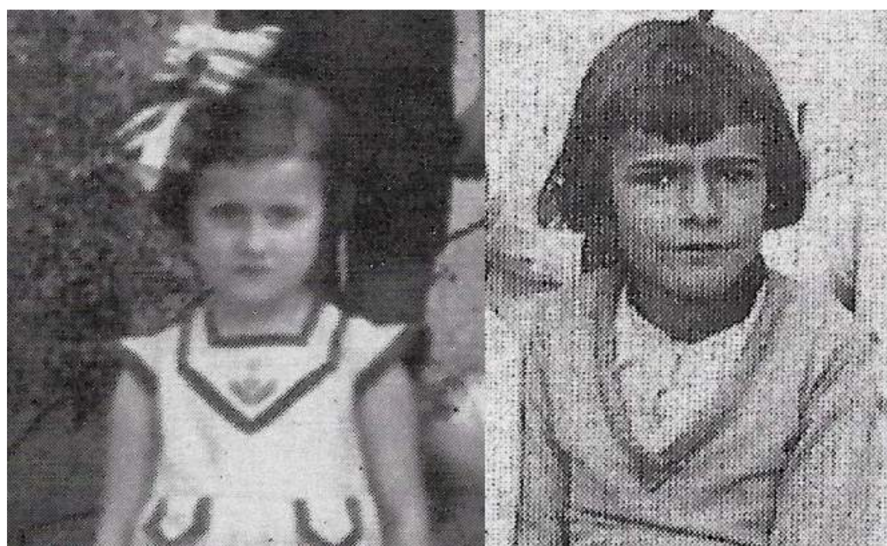

52 - Interpretació lliure de la utilització del refugi de les Escoles durant les alarmes. Dibuix de Xita Camps publicat a la revista La Vall de Verç número 39, de juliol-agost de 1982.

- El mateix Fidel Poll recorda haver-hi entrat sovint amb els seus pares per l'accés que estava més proper a l'Ateneu i gairebé sempre al vespre.

- Pilar Farigola Ràfols, que llavors tenia 21 anys, recorda haver entrat també al refugi, juntament amb la seva amiga Elisa Roca, un dia que eren al cinema, i que ho havien fet també per la boca de l'Ateneu.

- Ramon Fontanals Vivés, de 12 anys, també havia estat amb els seus pares i més gent dins del refugi, i recorda que aquest estava molt ben dissenyat, i que hi havia uns "asientos" allà a l'arcada.

53 - Les germanes Mercè (esquerra) i Carme (dreta) Fontova aporten els seus diferents testimonis sobre el refugi. Mentre la primera, més petita, recorda haver-hi anat diverses vegades, la seva germana, que era més gran, no hi va voler anar mai, i no ho va fer. Fotografies: Col·leccions Ribes-Riera i Albert-Mira.

- Mercè Fontova Batet, que llavors tenia 5 anys i era alumna de l'escola Montserrat (llavors escola Ramon Muntaner, del CENU, com hem vist), havia entrat amb les seves companyes dues o tres vegades al refugi per por a possibles atacs aeris. En tots els casos ho va fer per la boca situada dins del recinte escolar. Encara recorda un pedrís per seure i uns llumets que hi havia a l'interior del refugi.

- Carme Fontova Batet, germana seva, que llavors tenía 10 anys, no hi va entrar mai i suposa que a ella, potser, l'enviaven cap a casa. Afirma que preferia estar a l'aire lliure, a l'igual que els seus pares, que deien "*Déu ens guard d'anar-nos a ficar allà sota, perquè si cau una bomba, travessa tot i quedes sepultat*".

- Teresa Ibáñez Palomero, que l'any 1938 tenia 12 anys, va estar diversos cops dins del refugi. Del seu interior també recorda els llumets, i ens aclareix que eren d'oli, i com tothom era assegut a terra.

- Mercè Petit Petit tenia 9 anys, i recorda que es va haver d'amagar en el refugi més d'un cop quan se sentien els tocs d'alarma. Ens diu que no hi havia llum, i recorda un banc tallat a la mateixa argila del refugi on podien seure les primeres noies que arribaven, mentre que les altres ho havien de fer al terra de la galeria, i que per passar l'estona dins del refugi, la mestra que les acompanyava les feia cantar.

54 – Teresa Ibañez recorda les seves estades al refugi i com tothom hi seia a terra. Fotografia: Col·lecció Cañadó-López.

S'han pogut recollir, encara, uns quants testimonis més d'antics usuaris del refugi. La major part d'ells, però, quan en parlen, coincideixen en manifestar que el record més vívid que conserven és el del darrer dia en que va ser utilitzat, quan van entrar les tropes enemigues, episodi que serà tractat una mica més endavant.

EL FINAL DELS CÀNONS CONTRIBUTIUS

Un altre detall que ens ve a confirmar l'acabament del refugi és la supressió dels cànons que la junta havia estat percebent per tal de poder-ne sufragar les despeses.

El darrer d'aquests impostos locals en ser suprimit va ser el que gravava les entrades del cinema de l'Ateneu, cosa que es va fer com a conseqüència de la reclamació que en tal sentit va presentar Just Vidal Puig, president de l'esmentada entitat, en una carta datada el 24 d'octubre de 1938[60], en la que deia:

[60] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 24 d'octubre de 1938.

"Ciutadà Alcalde President de la Junta Local de Defensa Passiva de S. Just Desvern.

55 – Just Vidal, president de l'Ateneu. El seu escrit demanant la supressió, per innecessària, de la taxa que s'aplicava sobre les entrades del cinema ens confirma la seva finalització. Fotografia: col·lecció família Brull.

En una de les últimes reunions del consell d'aquest Ateneu acordà dirigir-vos un prec referent a l'import que pesa sobre l'entrada del cinema, tota vegada que havent quedat suspesos tots els demés impostos que per Pro-Refugis s'havien creat i davant de l'augment de lloguer de pel·lícules, de sous i per fi de la necessitat per manca de corrent de l'instal·lació de l'aparell per a substituïr-la, quin import és fabulós, vos preguem fer un estudi del cas, per si fos possible, treure dit import, cosa que ens facilitaria el no haver d'augmentar l'entrada, i quedaria un marge per a suplir en part les despeses abans esmentades.

Esperem fareu ressó del prec abans esmentat i trametereu als vostres companys de la junta la nostra petició.

Visqueu molts anys en be de la causa."

Coneixedors de que hi havia voluntat de suprimir aquest darrer cànon, els components de la Comissió d'Assistència Social es van afanyar a intervenir i un dia abans de l'escrit de l'Ateneu, Ignasi Roldan, en representació de la comissió, adreçava un escrit a l'Ajuntament en el que els proposava que un cop suprimida la taxa dels refugis, se'n creés una altra en el seu lloc de la qual ells serien els beneficiaris:

"Aquesta Comissió d'Assistència Social proposa a l'Ajuntament que com sigui que cada dia són més nombroses les necessitats que ha d'atendre, i donada a més, la manca de cabals de que disposa, podria aprofitar-se l'avinentesa d'haver estat suprimit l'impost d'una pesseta sobre totes les entrades dels espectacles locals, acord pres per la Junta Local de Defensa Passiva, i implantar-ne un altre de nou de 0'50 pessetes sobre les mateixes entrades dels espectacles locals a eexpció d'aquells considerats de mainada.
No obstant l'Ajuntament amb el seu major criteri acordarà allò que cregui més convenient".[61]

Ambdues peticions, la d'en Vidal i la de'n Roldan van ser ateses, i l'Ateneu anunciava el 3 de novembre que havia estat finalment suprimit l'impost d'una pesseta sobre les entrades del cinema, però que en aquell mateix moment entrava en vigor un nou impost

[61] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 23 d'octubre de 1938.

de menor import, amb la qual cosa els preus de les entrades del cinema quedaven de la següent manera:

PREFERÈNCIA	*1’80 Ptes.*	*més 0’50 Ptes.*	*d’impost*	*són 2’30 Ptes.*
PATI	*1’70 “*	*“ 0’50 “*	*“*	*“ 2’20 “*
MAINADA	*0’55 “*	*exceptuat*	*“*	*“ 0’55 “*

De tota manera, cal reconèixer que la nova taxa que s’implantava poc s’hauria de notar, ja que tot just tres mesos més tard, la guerra, almenys a Sant Just, ja hauria finit.

CONTROLATS TAMBÉ PELS MILITARS DE LA D.C.A.

Durant els darrers mesos de l’any 1938 la Junta de Defensa Passiva de Catalunya va anar perdent competències, fins arribar a l’extrem de que la D.C.A. arribés a assumir, fins i tot, les funcions de comunicar els bombardeigs. La instauració, el 10 de novembre, per part del govern republicà d’una “Junta Nacional para la Defensa Pasiva” va significar la precipitació del seu declivi.

56 – Distintiu De la D.C.A. Col·lecció particular.

“El 10 de novembre de 1938, com a colofó, el Govern de la República creava la Junta Nacional para la Defensa Pasiva. No sé què hauria estat de la JDPC si s’hagués allargat la guerra més temps, no sé si hauria quedat finalment relegada, a pesar de ser l’autora dels informes que reclamaven, per exemple, el Ministre d’Estat per a poder parlar davant de la Societat de Nacions [...] *La creació d’aquesta Junta impedia que la JDPC entregués a la de Barcelona la quantitat en metàl·lic setmanal que s’havia pactat (300.000 ptes.) per a dur a terme les obres de salvament i desenrunament”.*[62]

Com a conseqüència de l’assumpció per part dels militars d’aquestes competències, també ells es van interessar en tenir convenientment censada la junta local de Sant Just. José Marco, cap de la Defensa Passiva Nacional, per indicació del general Enrique Jurado Barrio, director general de l’arma de la D.C.A. els envià el 17 d’octubre de 1938 el següent escrit en demanda d’informació:

“Tengo conocimiento de que en esa población se halla constituida la correspondiente Junta de Defensa Pasiva. Como quiera que en esta Jefatura no existen antecedentes de su actuación y el cometido a Vds. asignado, no es tan insignificante que permita un aislamiento total, con relación a la misma, debo significarles que a la mayor brevedad me acusarán recibo al presente oficio, dándome cuenta de su labor, desenvolvimiento económico y composición de la

[62] PUJADÓ I PUIGDOMÈNECH, Judit: *Oblits de rereguarda*... Op. Cit. P. 74.

> *Junta, esto último mediante el envío de copia certificada del acta de constitución."*[63]

Tampoc hi ha constància de que aquest requeriment fos mereixedor per part dels santjustencs d'un tracte diferent als altres.

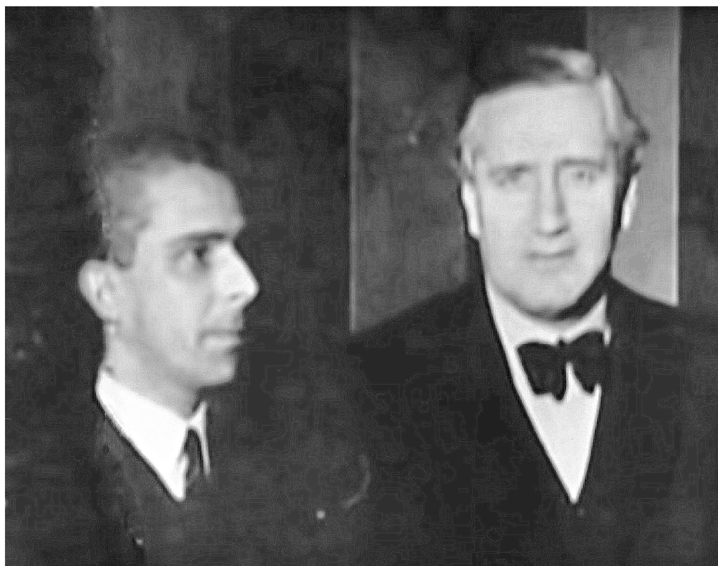
COM ELS MÚSICS DEL TITÀNIC

La guerra tocava a la seva fí. Després de la desfeta republicana a l'Ebre, l'imparable avenç de l'exèrcit rebel anava conquerint poblacions cada cop més properes... No obstant això, la Junta de Defensa Passiva de Catalunya va continuar amb la seva tònica constant d'anar donant instruccions i de requerir documentació i informes fins gairebé el darrer moment.

A tall d'exemple, el 8 de desembre, amb l'enemic apropant-se perillosament (ja estava a les portes de Serós), el secretari Manuel Davó encara enviava als santjustencs un ofici en el que els indicava que:

> *"... ha de controlar-se sovint per aqueixa Junta, l'estat d'higiene salubritat dels refugis, trinxeres, soterranis, etc. i en general dels mitjans que existeixen de protecció a la població en aqueixa localitat, donant compte a aquesta Junta de Defensa Passiva de Catalunya del compliment de les ordres anteriors."*

Sense gairebé medis econòmics, veient-se per tal motiu obligada a centrar majoritàriament la seva actuació a tasques d'orientació i control, la JDPC es va mantenir impertèrritament en actiu fins al mateix dia de l'entrada de l'enemic.

57 - Finalment, els integrants de la JDPC van d'haver d'emprendre el camí de l'exili. A l'imatge, Ramon Perera, que havia estat el seu secretari tècnic de Plans i Obres, al costat de Carles Pi i Sunyer, alcalde de Barcelona i després conseller de Cultura de la Generalitat, fotografiats durant el seu exili a Londres. Detall d'un fotograma del documental "Ramon Perera, l'home que va salvar Barcelona".

La matinada del dimecres 25 al dijous 26 de gener de 1939, estant ja Sant Just Desvern ocupat per les forces rebels, Davó, Perera i altres caps de la Junta van emprendre el camí de l'exili tot seguint les instruccions que els donaven des de la Conselleria de Treball. Encara, estant a Vic, i en tenir notícia que hi havia una certa resistència al sector del Pont

[63] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 17 d'octubre de 1938.

d'Esplugues[64], tornarien altre cop a Barcelona. Trobant-ho tot definitivament abandonat, reprengueren, ara sí, el camí de l'exili aquella mateixa tarda.

UTILITZACIÓ DELS REFUGIS DURANT EL DARRER DIA DE LA GUERRA A SANT JUST

La darrera utilització del refugi com a element de protecció va ser la tarda del 25 de gener de 1939, moment en que va tenir lloc la ocupació d'aquesta població per les forces faccioses.

Prèviament a l'entrada de les tropes enemigues, aquestes, des de l'altra banda del Llobregat, van canonejar les poblacions de la riba esquerra per tal de protegir el pas del riu per part de les seves tropes. Hi ha constància de que com a conseqüència d'aquest atac artiller, que molts santjustencs encara conserven vivament en el seu record, es van produir en aquesta localitat una dotzena d'impactes pel cap baix, els quals van ocasionar la mort d'un soldat republicà, ferides de variada consideració a alguns veïns i diversos desperfectes en edificis i carrers.

58 - Esvoranc produït el 25 de gener de 1939 en una paret interior de l'hostal de la carretera per un projectil que no va arribar a esclatar, i que els propietaris de la casa han mantingut reconvertint-lo en fornícula religiosa. Fotografia: Josep Perpinyà.

L'afany per protegir-se d'aquesta agressió artillera, i encara més, la por davant l'imminent arribada de les forces enemigues, especialment dels moros, dels quals –segons els testimonis- es deien coses terribles, va impulsar molts santjustencs a buscar protecció a l'interior dels refugis, tant en el de les Escoles com en els altres de tipus particular que també hi havia al poble.

Pel que fa al refugi de can Grifoll, per exemple, Pere Brull i Angela, que llavors tenia 15 anys, recorda que els seus propietaris els van oferir refugiar-se juntament amb altres famílies que vivien en aquell veïnat, cosa a la que s'hi van acollir tots els membres de la família, i els esdeveniments van acabar tenint finalment un desenllaç summament tràgic, prou conegut dels santjustencs[65].

---

[64] Sobre aquesta heroica resistència, vegeu AMIGÓ I BARBETA, Jordi: *Gener de 1939. Retirada i ocupació versus "Huida y Liberación"* Dins *El Franquisme al Baix Llobregat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat. Col·lecció Llorenç Sans. Barcelona, 2001. PP 182 – 188.

[65] Vegeu BRULL I ANGELA, Pere. *Barrejo la meva història amb Sant Just*. Ed. de l'autor. Sant Just Desvern, 2001. PP. 19 i 22.

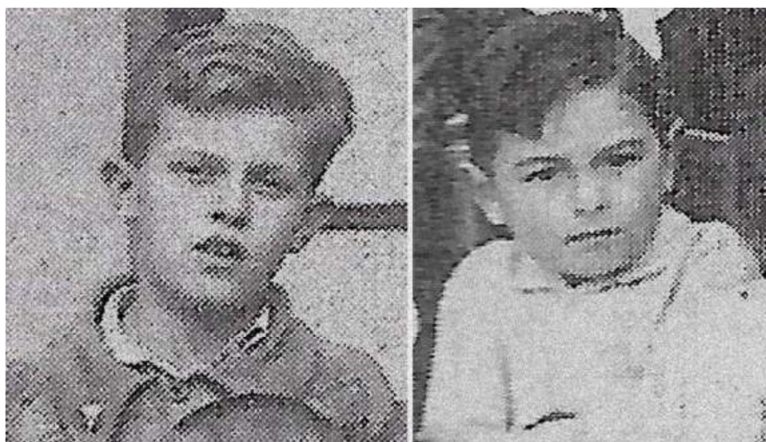
Un veí que aquell dia s'hi va refugiar va ser Jaume Odena, el qual, el matí del dia 26 de gener de 1939, quan sortia, va ser colpit per una bala perduda que el deixà estès a terra fins que fou recollit i atès per una veïna, vídua de guerra, amb la qual es casaria anys més tard.

També el Pou de les Ànimes va acollir diversos santjustencs aquell dia. Rafel Malaret i Amigó recorda que hi va entrar prop de les sis de la tarda:

> *"... vaig veure el Valls, campaner, que m'esperava. I em diu: Rafel, vine per aquí, que això porta a sota el campanar. Allí vaig trobar el pare i la mare que ja hi eren, amb tota una colla de veïns d'aquell lloc.* [...] *Mentre estàvem allí vàrem allotjar un soldat de la República".*

També recorda que van ser allà fins que van arribar les tropes franquistes i un tinent els digué que anessin a casa, que no els passaria res. El soldat republicà es va lliurar al tinent.[66]

El refugi de les Escoles, en ser el més gran, cèntric i d'accés públic va ser el més concorregut aquell dia. Són nombrosos els testimonis que ho recorden:

59 – Rafael Malaret (esquerra) i Marcel Campreciós (dreta) van anar aquell matí a equipar el refugi amb llums, en previsió de la seva immediata utilització. Fotografies: col·leccions Jaume Bosch i Matilde Viladoms.

Rafael Malaret Amigó era, com hem vist anteriorment, meritori a la Col·lectivitat de Paletes i Manobres. Aquell dia, pel matí, va anar juntament amb el seu amic Marcel Campreciós, anomenat amistosament Marceno, a preparar els llums del refugi en vistes a la segura utilització que se'n faria aquell mateix vespre. Ens ho recordava així:

> *"Era meritori a la Unió de Paletes de Sant Just i, és clar, tenia contactes perquè sempre anava a buscar les fulles que feien els treballadors i quan van fer el refugi jo venia aquí i precisament el 25 de gener del 39 al dematí, amb el Marcel Campreciós, que li dèiem Marceno, vem entrar, que aquí hi havia l'entrada* [...] *Això, jo, el 25 al dematí, amb el Marceno, com dic, vem entrar per aquí i portàvem no sé si espelmes o per posar... d'allò... aquells...*
> *- De carburo...*

[66] AMIGÓ I BARBETA, Jordi: *Gener de 1939. Retirada i ocupació...* Op. Cit., P. 159.

- No, de carburo, no, d'oli. Unes coses així, d'oli i alguna espelma. I vem anar seguint tot això i ho vem deixar a punt pel vespre perquè ja se suposava que entrarien els franquistes. I és clar, la gent, allavorens, hi vindrien".[67]

Vicenç Riera Batiste tenia llavors 7 anys, i recorda que aquell dia va anar amb els seus pares a agafar queviures al magatzem d'Intendència d'Aviació de les Banyeres, que havia estat abandonat, i que al tornar es van veure obligats a protegir-se dins del refugi de les Escoles:

"Vem anar amb els meus pares allà, vem carregar un carretó que ens van deixar –la família Martínez, de Sant Just- I veníem des d'allà pel carrer Major cap a... Vem tombar pel carrer de l'Ateneu, i quan vem ser al davant mateix de l'Ateneu, van començar a tirar trets i allavorens vem abandonar el carretó i ens vem posar dins del refugi, que és aquest, on vaig entrar jo amb els meus pares. Vem estar allà un rato... Va entrar un soldat, que no sabiem de qui era. El meu pare va preguntar:
Què, què, com està això?
No, no. Pueden salir... Que nosequé nosecuantos...
I l'anècdota que us vaig explicar: que em va donar galetes. I allavorens, pues vem sortir a fora i si, si... El carretó hi era, però estava buit! I no vem agafar res. I aquesta és la meva anècdota del refugi".[68]

60 – Vicenç Riera Batiste estava dins del refugi quan les tropes feixistes van entrar a Sant Just. Fotografia: col·lecció Matilde Viladoms.

Guifré Linares Fuertes, de 15 anys, estava dins del refugi amb la seva mare, Lluïsa Fuertes Talon, i com que ja portaven massa estona a dins, es va animar a sortir i anar fins a casa seva, situada prop de la carretera, en el camí vell de Sant Joan, on va preparar una olleta de llenties – les populars "píndoles del doctor Negrín"- que va portar al refugi en mig del bombardeig artiller. Fos pels nervis del moment o per un excés de sal al condimentar-les, el cas és que aquelles llenties no van tenir gens d'èxit.

Lluïsa Vidal Fuertes, que llavors estava a punt de fer els 9 anys i era germana per part de mare de l'anterior, també recorda haver estat al refugi aquell dia, i que hi havia molta gent. Una d'aquelles persones duia una bossa o saquet ple de pèsols secs procedents del saqueig del magatzem de queviures de la Cooperativa Sanjustense, que estava situat al carrer Bonavista. En el moment d'entrar, aquell saquet es va trencar, escampant-se el seu contingut per tot l'accés al refugi, la qual cosa va provocar més d'una caiguda.

[67] Testimoni de Rafael Malaret Amigó donat el dia 8 de maig de 2008 durant la "Festa de la Pau" en el mateix punt on estava el refugi antiaeri, abans de la seva apertura.

[68] Testimoni de Vicenç Riera Batiste donat en el decurs d'aquell mateix acte.

61 – Els germans Guifré Linares (esquerra) i Lluïsa Vidal (dreta), juntament amb la seva mare, també van cercar aquell dia protecció en el refugi. Fotografies: col·leccions Bàrbara Montoro i Josefina Abril.

Ramon Fontanals Vivés, de 12 anys, recorda que aquell dia estava dins del refugi amb la seva família fins que va entrar un oficial amb tres soldats i els va dir que sortissin perquè ja havien arribat els «Nacionals» i que, per la gent de l'interior del refugi, la guerra ja havia acabat.

Teresa Ibáñez Palomero, de 14 anys, com hem vist anteriorment, recorda que aquell dia hi va estar i com els va venir a treure el soldat franquista.

Rosa Piquet Montmany, que llavors tenia 18 anys, també recorda haver estat al refugi aquell dia.

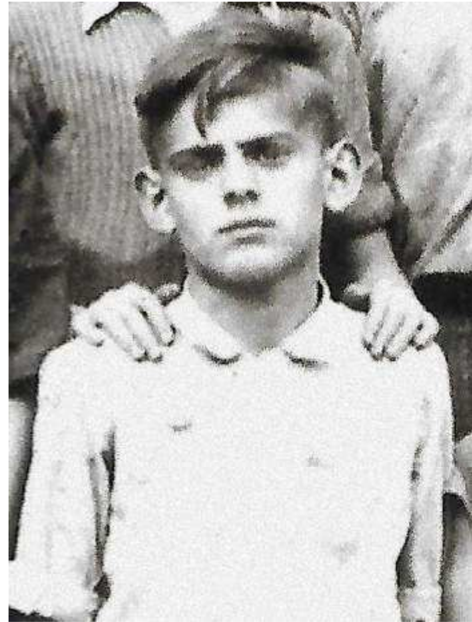
I així, molts altres. La llista, si no interminable, es faria molt llarga, sent un element comú en els records de la major part d'aquests testimonis aquell militar feixista, que molts identifiquen com un oficial, que els va tractar amablement i els va donar garanties de seguretat per animar-los a sortir.

Barcelona va caure l'endemà en poder de les forces enemigues, i l'1 d'abril de 1939 es donava finalment la guerra per acabada.

EL CULTIU DE XAMPINYONS I UN POSTERIOR SILENCI QUE HA DURAT MÉS DE MIG SEGLE

Després d'aquesta darrera utilització del refugi de les Escoles com a element defensiu, aquella fenomenal excavació feta al mig del poble, ara ja sense cap mena d'aplicació pràctica, va romandre abandonada i durant un temps, fins i tot, les seves boques d'entrada es presentaven desacuradament obertes.

Alexandre Fontova Batet, que tenia 14 anys quan va acabar la guerra, recorda haver-hi entrat en aquella època per l'accés més proper a l'Ateneu, i aclareix que ho va fer mogut per la curiositat.

62 – Alexandre Fontova recorda haver entrat al refugi, un cop acabada la guerra, tot jugant, per simple curiositat. Fotografia: Fotografia: col·lecció Alexandre Fontova.

Durant els anys següents, ja en plena postguerra, aquelles abandonades galeries del refugi van ser novament objecte d'utilització durant un temps, i aquest cop amb una finalitat que segurament no hauria estat imaginada per aquells que anys abans l'havien bastit: el cultiu de xampinyons, cosa que es va fer per iniciativa de Salvador Buyé Nicolau, un barceloní de 36 anys que l'any 1943 havia vingut a viure a Sant Just instal·lant-se amb la seva família en una casa que va llogar a la plaça del Sagrat Cor.

Buyé va condicionar a fons el refugi per la seva nova utilització com a cava dels seus cultius micològics.

63 – Cultiu de xampinyons en el subsòl santjustenc, en aquest cas, la fotografia va ser presa a l'interior de la gruta de can Mèlich. Fotografia: col·lecció Teresa Cots.

Va fer obrir dins del recinte de les escoles un pou que arribava fins al nivell de la galeria principal, al peu del darrer tram de les escales d'accés, introduint per ell una gran quantitat de substrat adequat al tipus de cultiu que pretenia, cobrint amb ella abastament tot el terra del refugi. Feta aquesta operació, va tornar a tapar la boca del pou.

D'una manera anàloga a la del refugi, Salvador Buyé va fer extensiva aquesta innovadora utilització a altres espais subterranis locals com, per exemple, la gruta de can Mèlich, en la qual també s'hi van cultivar xampinyons, i, pel que sembla, durant bastant temps més que a la galeria del refugi.

Durant un cert temps es van simultaniejar sense gaires problemes l'activitat escolar i els cultius d'en Buyé, però les fortes pluges que van caure el setembre de 1948 van precipitar la seva dissociació.

64 – Grup escolar al pati de les Escoles Nacionals, amb la seva mestra Carme Pérez Verdú, una de les dues que van signar la carta a la que es fa referència. La construcció inclinada que es pot apreciar darrera del grup, a l'esquerra, és la boca del refugi. Fotografia: col·lecció Montserrat Culla.

Una carta datada el 25 de setembre, adreçada a l'alcalde Josep Maria Domènech i Roig i signada per Florentina Mur Portella i Carmen Pérez Verdú, mestres de les «Escuelas Nacionales», ens ho aclareix:

> *"Debido al aguacero de ayer se ha producido un hundimiento de tierra en el patio exterior de las Escuelas Nacionales de Niñas, que deja al descubierto parte de la boca del pozo que se construyó recientemente con motivo de la cría de hongos en la galería del refugio.*
>
> *Por constituir un inminente peligro para las niñas, urge su inmediato arreglo.*

Dios guarde a Vd. Muchos años.

San Justo Desvern 25 de Septiembre de 1948

Florentina Mur
Carmen Pérez"[70]

Des de llavors ja no es tornen a tenir més notícies de l'activitat micològica que es duia a terme en el refugi. És de suposar que tal activitat decauria com també ho va acabar fent en els altres punts on es duia a terme. Poc més tard es van enderrocar, ara un i després l'altre, els dos edicles en els que hi havia les portes d'accés, i els forats que van deixar van acabar sent coberts i posteriorment pavimentats.

A partir d'aquell moment, i durant molt, moltíssim temps, ja no es va tornar a saber res més d'aquell refugi, la memòria del qual, conservada per veïns que amb el pas del temps esdevenien cada cop més i més grans, es va anar diluint de mica en mica.

Fins i tot entre els que encara, i cada vegada amb menys freqüència, en parlaven, hi havia qui li atribuïa una inexistent tercera porta d'accés situada en el carrer Montserrat, o qui arribava a posar en dubte la conservació, i encara l'existència, d'aquella foradada.

65 – Sota aquesta zona del pati d'esbarjo de l'escola Montserrat estaven les galeries del refugi. Fotografia: Grup de Treball CEIP Montserrat.

LA REDESCOBERTA

Fins gairebé cinquanta anys després d'haver acabat l'episodi dels xampinyons no es tornarà a parlar més del refugi i de la seva cada cop més ignorada existència.

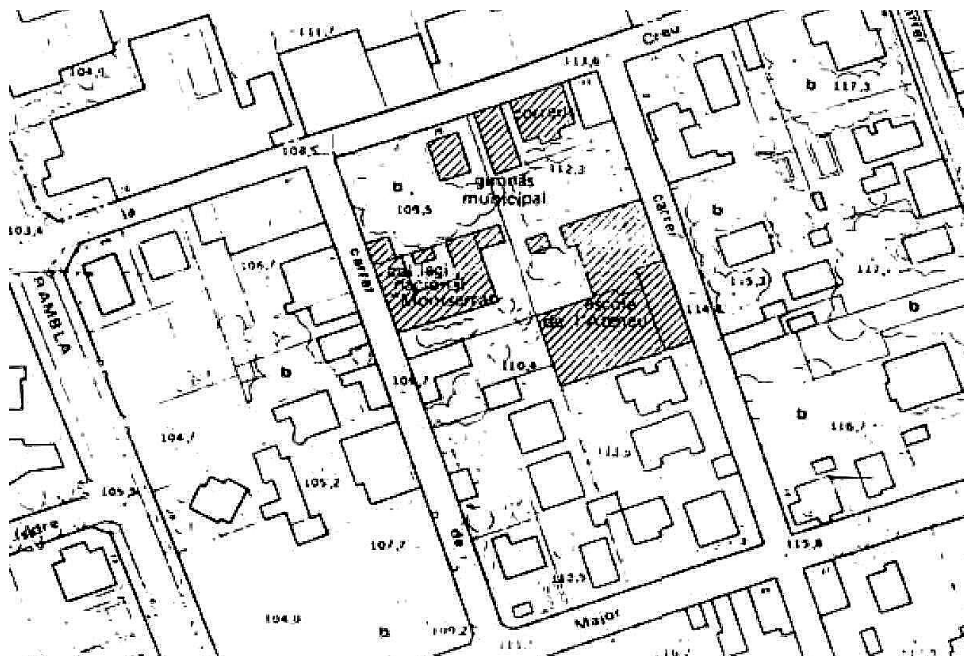
Durant la primera dècada d'aquest nou segle, alguns investigadors locals que eren alhora membres del grup d'espeleologia local (GERP) i del Centre d'Estudis Santjustencs, i que ja havien realitzat prèviament alguns estudis sobre temes afins tals com els antiaeris de Sant Pere Màrtir o el bombardeig de Sant Just, van començar a interessar-se també per aquest tema, tot entrevistant antics testimonis i contrastant les informacions obtingudes.

[70] Arxiu Històric de Sant Just Desvern. Correspondència. Document del 25 de setembre de 1948.

Fruit d'aquelles primeres indagacions aconseguiren definir, més o menys, el traçat aproximat del refugi i, el que potser era el més important, la possible localització de les que havien estat les dues boques d'accés, que en aquell moment romanien ocultes.

Des d'un primer moment es va establir un estret contacte entre aquest grup d'investigadors i el consistori local, el qual sempre ha demostrat una especial sensibilitat envers la preservació i difusió de tot el que pugui fer referència al nostre patrimoni històric.

Momentàniament, però, no hi havia res a fer, atès que un dels accessos -el del carrer de l'Ateneu- podia estar sota el paviment d'un vial mitjanament transitat, i l'altre -el de les Escoles- estava dins del pati d'esbarjo d'un centre escolar en ple funcionament, les perspectives d'un canvi en aquesta situació semblaven quedar un tant llunyanes. No obstant això calia no desesperar, ja que estava previst que en aquell sector es produïssin importants canvis a curt o mig termini.

66 – Detall d'un dels plànols que integraven el projecte, en el que s'indica el sector afectat. Registre de Planejament Urbanístic de Catalunya. Expedient 1998/002305/M.

Existia un projecte de reordenació de tota aquella zona que duia el títol de *"Modificació puntual del Pla general metropolità al sector comprès entre els carrers Ateneu, Rambla de Sant Just, Major i Creu, de Sant Just Desvern*", l'executivitat del qual va ser publicada al DOGC del 9 de gener de 2001. Aquell projecte, entre altres coses, contemplava:

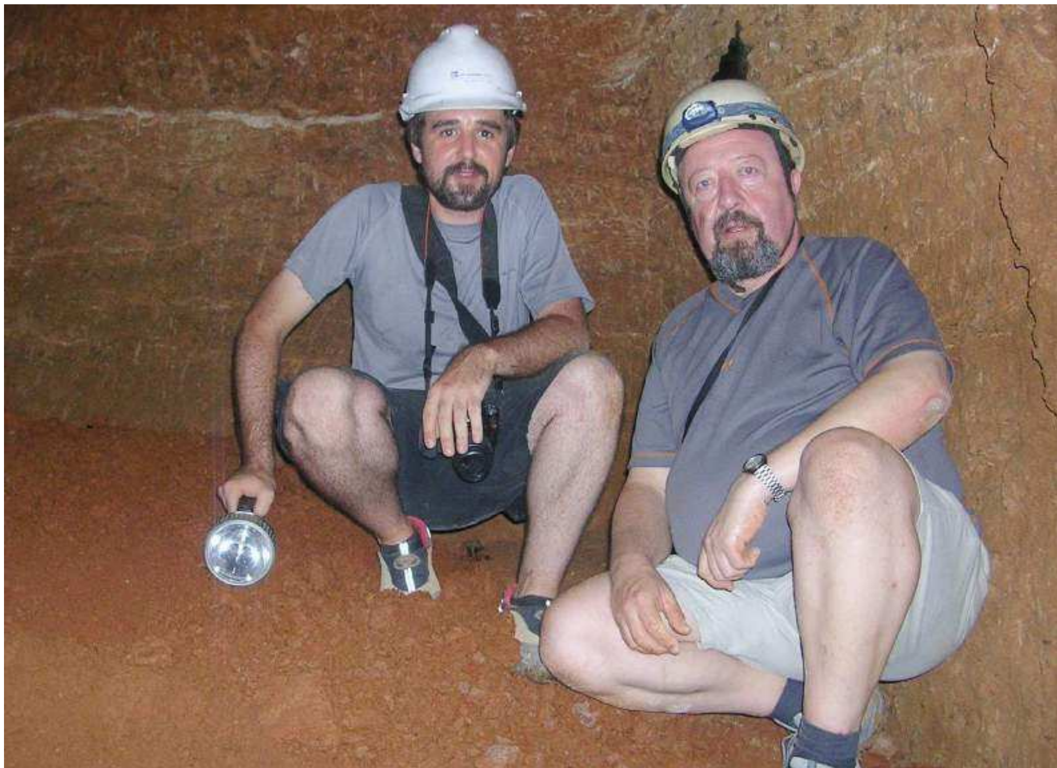
"Un important aparcament de reforç, la consecució d'un espai cívic de primera magnitud, coadjuvant, activitats de diferents organitzacions cíviques, la densitat com element positiu en la necessària presència que defineix una comunitat humana, l'esponjament de l'Escola Montserrat, tan present en la historia del poble, son algunes de les possibilitats que sense aprofundir excessivament, es presenten com propostes

profondament suggestives, i que fan desitjable en gran manera l'aconseguir l'èxit en la modificació del P.G.M. que aquí es proposa".[71]

A més, estava previst que l'escola, que a criteri del Departament d'Ensenyament havia quedat petita i un tant desfasada, s'hauria de traslladar tard o d'hora a unes altres instal·lacions més adequades situades en el sector de les Basses de Sant Pere, cosa que finalment va tenir lloc el 23 de febrer de 2009, malgrat la oposició manifestada per un sector dels pares dels alumnes afectats.

Amb l'escola buida, i davant la propera posta en marxa de les remodelacions projectades, tant l'Ajuntament com els investigadors van considerar que havia arribat el moment de posar fil a l'agulla en el tema de la localització i possible obertura del refugi.

I és així com els dies 3, 4 i 5 d'agost d'aquell any, amb el suport d'una petita excavadora, un equip d'operaris de la brigada municipal sota la direcció de l'arqueòleg preceptiu, acompanyats per dos dels espeleòlegs del GERP, van procedir a practicar diverses perforacions en el paviment del pati de l'antiga escola per tal de localitzar l'accés al refugi que es buscava, cosa que van aconseguir el segon dia dels treballs. Aquell mateix matí, i en presència d'alguns membres del consistori, de l'arxiver municipal i d'un reduït grup de santjustencs veterans que en el seu moment havien arribat a utilitzar el refugi, els dos espeleòlegs i l'arqueòleg van efectuar la primera exploració de reconeixement d'aquelles redescobertes galeries.

67 – L'arqueòleg Pablo del Fresno (esquerra) i l'espeleòleg Juli Ochoa (dreta) durant la primera exploració que es va fer del refugi el mateix dia de la seva obertura. Fotografia: Col·lecció Juli Ochoa.

[71] Registre de Planejament Urbanístic de Catalunya. Expedient 1998/002305/M.

L'innegable interès històric del refugi, i sobre tot, el seu bon estat de conservació aconsellaven la seva preservació, encara que això suposés haver de modificar parcialment les realitzacions previstes en el projecte urbanístic que afectava el sector.

Des de llavors, i encara, s'hi han estat fent periòdicament per part de l'ajuntament treballs de desenrunament, consolidació i d'adequació a les normes de seguretat, en vista a una futura museïtzació -que segurament serà parcial- d'aquest magnífic testimoni que ens ha quedat d'un període tràgic de la nostra història recent, el qual cal que no oblidem, tot desitjant que mai més es pugui tornar a repetir.

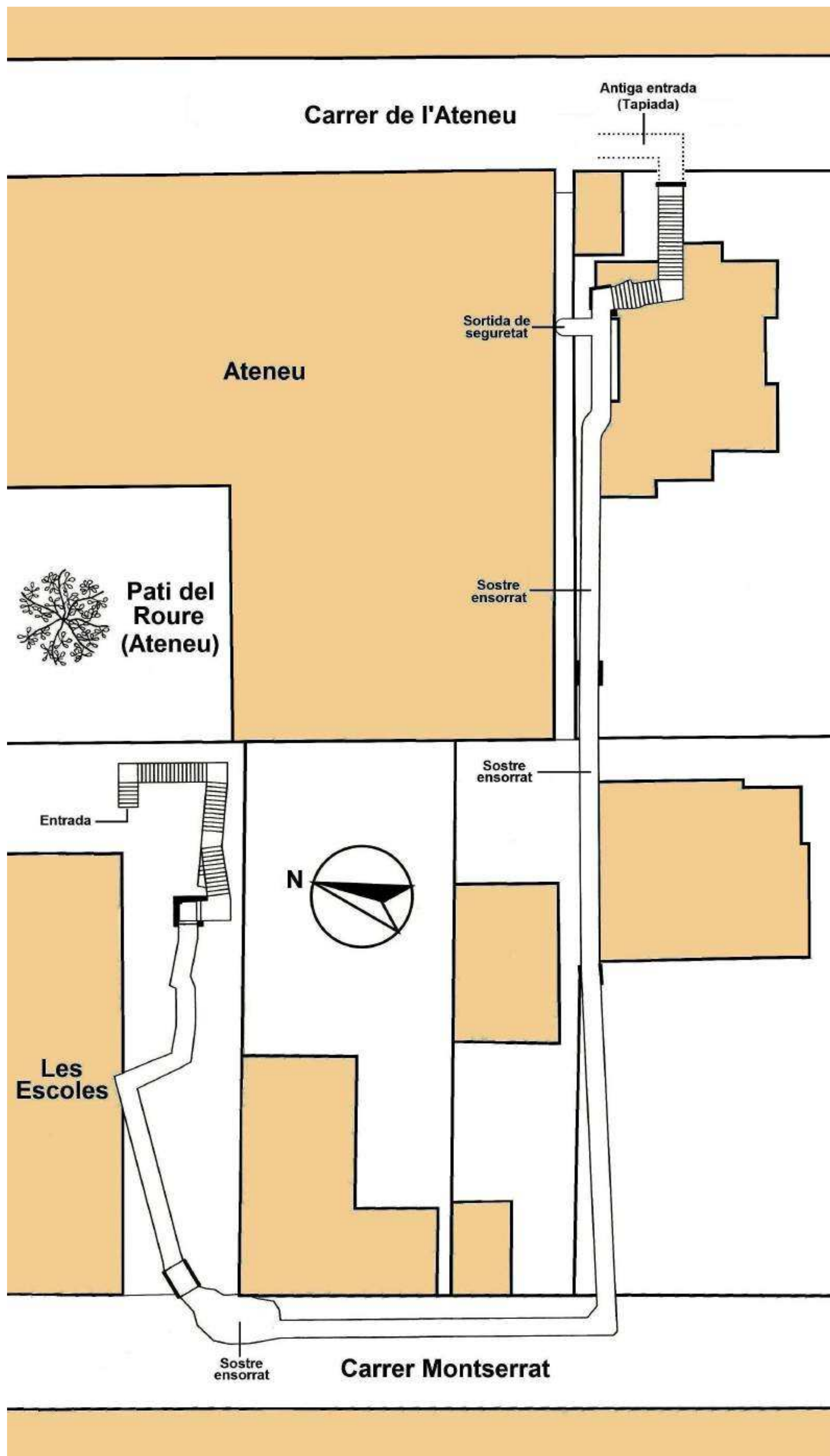
* * *

AGRAÏMENTS

Des d'aquí vull expressar el meu agraïment a totes aquelles persones que han ajudat a fer possible aquest estudi, i especialment als meus antics companys del Grup Espeleològic Rats Penats (GERP) Albert Riera, Francesc Riera i Xavier Monton, que sempre van creure com jo en l'existència d'aquest refugi i plegats varem treballar per propiciar la seva descoberta i salvaguarda, participant després en les seves primeres exploracions i en la realització de la seva topografia, així com també en l'inici del seu estudi des d'una òptica històrica; a Jordi Amigó i Patrícia Badosa, de l'Arxiu Històric de Sant Just Desvern, pel suport i ajut que d'ells he rebut en tot moment en qualsevol investigació que he dut a terme; a Magda Clavell, del Museu Torre Balldovina a Santa Coloma de Gramenet, per tot el seu suport i especialment per haver-me facilitat unes fotografies que m'han permès conèixer la fesomia de Josep Alemany, l'arquitecte que va projectar i dirigir la construcció del refugi, de qui, a Sant Just, no es conservava cap imatge coneguda; i finalment a tots i cadascun dels diversos testimonis que en un moment o altre han facilitat aquelles valuoses informacions que ells coneixien, fruit generalment de les pròpies vivències, sense les quals aquest treball no hauria estat el mateix.

A tots ells, moltes gràcies!

JULI OCHOA
Sant Just Desvern, hivern de 2015

68 - Planta del Refugi Antiaeri de les Escoles confeccionada a partir de la topografia que varem realitzar durant la tardor de 2009 els companys del Grup Espeleològic Rats Penats.